

ORD & SAG 25

ISSN 0108-8025

Udgivet af
Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning
Jens Chr. Schous Vej 4, bygn. 1483
8000 Århus C – tlf. 8942 1913

Redaktion: Viggo Sørensen
Layout: Kirsten Lyshøj
Omslagsfoto: Torben Nielsen

Trykt i 1200 eksemplarer
Fællestrykkeriet, Aarhus Universitet
december 2005

INDHOLD:

Viggo Sørensen: Beretning fra center og ordbog	2
Torben Arboe: Hvervesten, hvirvlesten, hvædesten mv. – om ældre tiders slibesten og slibning	4
Spørg “Skautrup”	15
Viggo Sørensen og Nina K. Grøftehaug: Svinemikkel – pilfinger – luskebuks!	20
Inger Schoonderbeek Hansen: O sallingmo’l – anmeldelse	41
Viggo Sørensen: Det allermindste ord i jysk	49
Marinus Poulsen: Te Mar’ken i Holsbrow’ (6)	52

Viggo Sørensen:

Året, der gik

– beretning fra center og ordbog

Ord & Sag udkommer denne gang med flerfarvet omslag til fejring af årsskriftets 25 års jubilæum. Fold omslaget helt ud, og der fremkommer et vue hen over de mange seddelskuffer i ordbogens centralkartotek, fundamentet for Jysk Ordbog.

Centrets – nej dengang: instituttets – leder gennem tre årtier, Ove Rasmussen, fratrådte 1. marts sin stilling på grund af alder. Sådan er reglerne. Ikke at alderen trykker ham, og vi kan glæde os over, at han som pensionist stadig giver et nap med i redaktionsarbejdet.

Trods dette må vi vedgå, at redaktionstempoet er gået lidt ned i 2005. 284 spalter tekst, 17 udtalekort og 101 udbredelseskort blev årets resultat – lidt mindre end sidste år. Det skyldes ikke, at de tilbageværende redaktører pludselig er blevet ringere til deres arbejde, men at redaktørstaben i realiteten er blevet beskåret, og at en del af arbejdstiden er gået til ikke ordbogsrelevant virksomhed. Da Ove Rasmussen fratrådte, blev efterfølgeren Inger Schoonderbeek Hansen kun ansat med 22 timer om ugen. Tilmed har hun som adjunkt under Nordisk Institut måttet påtage sig undervisning, som har beslaglagt hovedparten af hendes arbejdstid i efteråret. Begge de nævnte forhold skyldes den øjeblikkelige økonomiske smalhals på Det Humanistiske Fakultet, og vi vil naturligvis her på centret arbejde for, at ingen af delene udvikler sig til permanente ordninger.

Så kan vi tage anderledes afslappet på den måneds arbejde, som gik tabt på grund af centrets flytning; det er jo en engangsforeteelse. I Nobelparken har vi fået en del færre kvadratmeter til rådighed, samlingerne står temmelig klemte, men til gengæld huses vi nu i lyse og velmøblerede lokaler. Det kan kun på sigt virke redaktionsbefordrende.

Fik vi redigeret lidt mindre end sidste år, har sekretariat og fondsansatte til gengæld ydet mere: De forlængst redigerede afsnit Hj–Ho er kontrollæst og lagt på nettet (mens selve redaktionen er nået frem midt i Hv). Under den fortsatte edb-lagring af spørgelistemateriale er der registreret besvarelser fra endnu 220 spørgsmål, så nu knap 58 % af materialet ligger tilgængeligt på denne måde. Ved udskrift fra spørgelister og dialektholdig litteratur er ordbogens centralkartotek blevet suppleret med yderligere 6600 sedler.

Som de foregående år har vort center engageret sig i udadrettet virksomhed, så snart vi har skønnet, at vi derved kunne være med til at fremme offentlighedens interesse for dialektologi, lokalhistorie og beslægtede felter. Mest tid er der gået med besvarelse af de knap 250 forespørgsler, vi har fået fra institutioner, presse og privatpersoner (se eksempler på svar s. 15). Men også mange andre aktiviteter er der blevet tid til: 4 foredrag om jyske dialekter og Jysk Ordbog i lokalregi. Samarbejde med Museet for Thy og Vesthimmerland med henblik på en ny nordvestjysk egnsbeskrivelse. Møde med og udlån af dialektoptegnelser til foreningen Hanherredsmålet mhp. en lokalordbog. Hele centret var inddraget, da vi ydede konsulentvirksomhed til filmprojektet "I Danmark er jeg født". Men det projekt, vi med størst glæde har hjulpet til en lykkelig afslutning, er publiceringen af Jens Ejsings dialektmonografi (se anmeldelsen s. 41).

Samarbejdet med kolleger i ind- og udland har også krævet sit. Et par af vore redaktører har deltaget i møde om øget samarbejde mellem de nordiske dialektordbøger; en af disse er tillige med i bestyrelsen af Leksikografer i Danmark, og en tredje er medlem af et rådgivningsorgan vedr. netpublicering af Evald Tang Kristensen-samlinger. Forude venter den nordiske dialektologkonference, som vort center har påtaget sig værtskabet for i sommeren 2006.

I det hele taget nærer vi store forhåbninger for 2006. Statsbiblioteket i Aarhus, som skal sikre den elektronisk lagrede kulturarv, vil i det kommende år digitalisere og dermed fremtidssikre de mange optagelser af dialekt, som vi og vore kolleger i København gennem tiden har foretaget. Endvidere skulle 2006 gerne blive året, hvor vi sammen med en række andre store danske ordbogsprojekter og Statsbiblioteket får udarbejdet planer for og søgt midler til udvikling af en ny teknisk platform for smidig og fremtidssikret redigering og publicering via nettet – en nødvendig afløser for vor nuværende risikable procedure.

Til slut vil jeg vende blikket tilbage på 2005 og takke alle, som har støttet eller markeret interesse for Jysk Ordbog – ikke mindst de fonde, som har givet os økonomiske muligheder ud over, hvad en lille universitetsenhed som vor ellers kunne have klaret:

Fonden af 29. december (til linkning i Jysk Ordbogs web-udgave)	kr. 30.000
Sonning-fonden (til videre arbejde med web-udgaven af Jysk Ordbog)	- 50.000
Velux-fonden (til opsætning og publicering af Jens Ejsing: Sallingmålet)	- 25.000

Og hermed vil jeg på hele centrets vegne ønske læserne en glædelig jul og et godt nytår.

Torben Arboe:

Hvervesten, hvirvlesten, hvædesten mv. – om ældre tiders slibesten og slibning

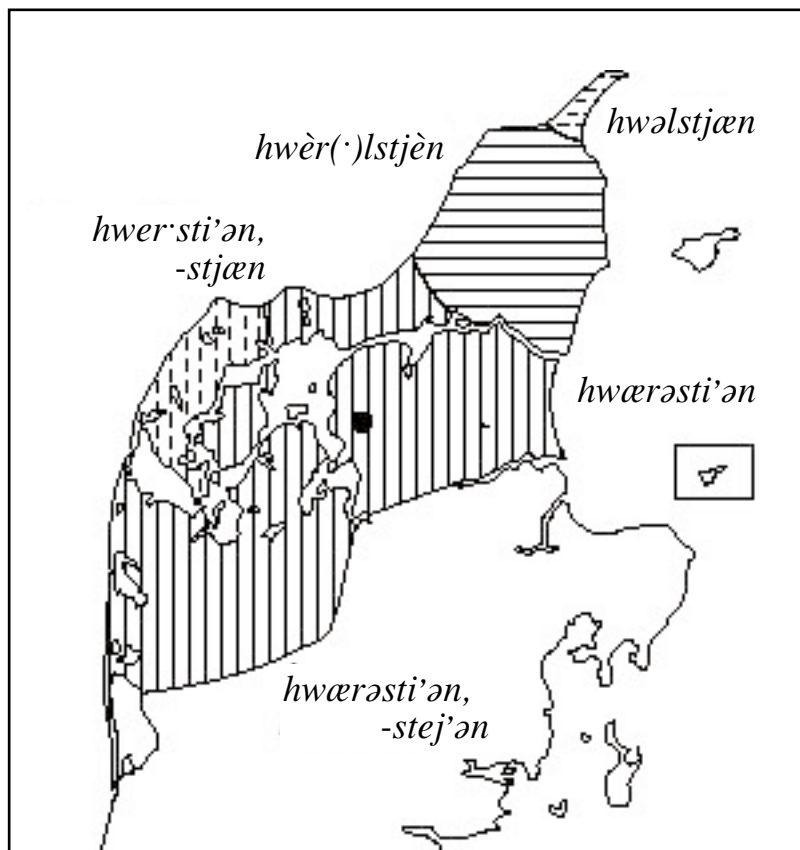
1. Runde, store slibesten: hverve- og hvirvlesten

Johannes V. Jensen har givet en af sine himmerlandshistorier titlen *Hverrestens-Ajes*, dvs. ‘Slibestens-Anders’ eller ‘Anders med slibestenen’. Fortællingen blev trykt første gang i *Himmerlandshistorier. Tredie Samling* (1910) s. 47-63¹; den beskriver en af de særprægede personer i slutningen af 1800-tallet på Farsø-egnen i det sydvestlige Himmerland, hvor Johs. V. Jensen stammede fra. Fortællingens Hverrestens-Ajes boede med sin børnerige familie ganske vist i sognets fattighus, men skaffede selv familien udkommet: “Han var Skærsliber, klinkede og loddede for Folk og var ellers nyttig paa Fingrene” (s. 50). Hans slibesten var ikke sådan en lille let sten, som omrejsende skærslippere brugte, nej, når han drog ud i omegnen med “sine Slibemedier”, trillede han dem ganske vist på en hjulbør, men: “Ajes medførte en ordentlig Hverresten med Trug og et Sving, som det var en af hans Drenges betroet at drage” (= drage, trække; s. 51).

Ordet *hverresten* – eller *hvervesten*, som vi foretrækker at skrive det i Jysk Ordbog for at markere forbindelsen til verbet *hverve* = dreje, vende² – var tidligere den almindelige betegnelse for en ‘stor, rund slibesten med håndsving’ i store dele af Nordjylland. Det trug, der nævnes i citatet, var anbragt lige under slibestenen og indeholdt vand, så stenens slibeflade kunne holdes våd under slibningen. Udbredelsen af *hvervesten* vises på kort 1: mod vest i Thy, Mors, Salling, Fjends herred og det meste af Hardsyssel, mod øst i Himmerland (hvor jeg har markeret Johs. V. Jensens fødested, Farsø), desuden nord for Limfjorden i Hanherred.

¹ Senere medtaget i tobindsudvalget *Himmerlandshistorier* I-II (1933) bd. II s. 107-115.

² ODS (*Ordbog over det Danske Sprog*) anvender derimod *hverre* som opslagsform (bd. 8, 1926) og tilføjer: undertiden skrevet *hverve*. Begge former har (jf. ODS) forløbere i ældre dansk, dels *huirre*, *werie*, dels *huerffue*, *huerge*; de stammer etymologisk fra samme verbum (vestnordisk *hverfa*), der havde både stærk og svag bøjning.

Kort 1.

Hvervesten (lodret skravering) og *hvirvlesten* (vandret skravering). Mange udtalevarianter har ikke kunnet medtages, fx *hweræ-*, *hwæræ-* i Thy samt svagtryksformer af sidsteled: *-stin*, *-stjæn* flere steder.

● Farsø, Johannes V. Jensens fødeby.

Men i Vendsyssel findes ordet ikke! Hvor man i de førstnævnte områder udtaler førsteledet *hwæræ-*, *hwer-* og lign., har man i Vendsyssel i stedet udtaleformer med tydeligt *-l-*, nemlig *hwèr·l-*, *hwel-* m.fl. Disse kan ikke tolkes som former af *hverre* eller *hverve*, men kun som former af verbet *hvirvle*, der jo også betyder 'dreje rundt'. Altså må vendelbomålets ord for en stor, rund slibesten logisk set være *hvirvlesten*, som det anføres i teksten til kort 1.

Man kan diskutere, om det vil være bedre at bruge formen *hvirvel-* som førsteled parallelt med praksis ved andre sammensætninger, fx *hvirvelvind*, hvor man egentlig også kunne bruge *hvirvlevind* som opslagsform (idet vinden lige så vel kan siges at 'hvirvle' som at 'danne en hvirvel'). Det må afgøres med hensyntagen til Jysk Ordbogs generelle praksis mht. førsteledsnotation; men forløbig vælges altså formen med verbet som førsteled.³ Der foreligger tilsyneladende ingen illustrationer af en *hvervesten*, *hvirvlesten* eller bare en 'stor, rund slibesten med håndsving' i de værker, hvor vi normalt finder oplysninger om ældre landbrugsredskaber mv. – måske fordi denne type slibesten har været så almindelig kendt, at man ikke har fundet det påkrævet at bringe tegning eller foto af den, men har nøjedes med at

³ Opslagsformem *hvirvelsten* er anvendt i Arne Espegaard: *Vendsysselsk Ordbog II* (1972).

beskrive materiale, dimensioner mv. Fra Øster Han herred har vi dog denne udmærkede skitse af en hvervesten, der er anbragt i et stativ med 3 ben.

Fig. 1. Et *'trebi'æn* (= tre-ben) anvendt som 'stol' eller 'buk' for *'hwæræstinæn* (= hvervestenen). Fra Haverslev sogn, optegnet i 1980'erne af Jysk Ordbogs mangeårige meddeler Anders Fisker.

Den runde sandsten i fig. 1 er 4-5 tommer (= 10-12 cm) tyk, oplyses det. Her opgives diameteren ikke; men for en tilsvarende slibesten anføres 12-16 tommer (= 30-40 cm) som gængs størrelse.⁴ En anden meddeler fra Øster Han herred nævner, at stativet var "*saa langt, at Hyllekarlen kunde sidde paa Enden af Hverrestensstolen og holde Hyllebladet paa Stenen*". Her er *hylle* = 'høle', der er den helt dominerende betegnelse for 'le' i hele Nørrejylland, med udtaleformerne *hylæ* og *hyli* nord for Limfjorden, *hjølæ* og *hjølæ* syd for ned til Kongeåen (i Sydjylland også blot *jølæ*). Den pågældende karl kunne altså sidde til venstre på stativet i fig. 1 og derfra slibe lebladet ved at holde æggen ned mod hvervestenen, mens en anden drejede stenen rundt ved hjælp af håndsvinget.⁵

Fra Åby sogn (det nuværende Åbybro) i det sydvestlige Vendsyssel, ca. 25 km nordøst for fig. 1's Haverslev, har vi en råskitse af en tilsvarende slibesten, se fig. 2.

Fig. 2. En *hverælstjæn* (= hvirvlesten). Fra Åby sogn i 1870'erne, ved N.C. Christensen.

Her er stativet meget enklere end i fig. 1: blot to korte stolper til at bære slibestenen. Den person, der skulle slibe, måtte som de fleste andre steder stå op til arbejdet. Figurteksten viser, at vi her har passeret grænsen for *hvervesten* og er inde i *hvirvlestens*-området.

⁴ E. Møller-Holst: *Landbrugs-Ordbog* V (1882).

⁵ Lige som ordet *slibe* er nyere i de nord- og midtjyske dialekter (jf. slutningen af afsnittet), er selve brugen af slibesten til en le en nyere fremgangsmåde: tidligere skærpede man lebladet ved at banke æggen meget tyndt ud med en specialhammer. Dette kaldtes i Vest- og Sønderjylland at *hare* leen (jf. artiklen 3.*hare* i Jysk Ordbog), i Østjylland især at *penne* leen (jf. kortet i min artikel 'Lån fra (middel)nedertysk i jyske dialekter' i *Folkmålsstudier* 39 (2000) s. 28).

Fig. 3. Slibestenen med trug. Fra Mejlby sogn (ved Århus) i 1970'erne.
Foto: Aase Goldsmith.

I forhold til beskrivelsen hos Johs. V. Jensen mangler på fig. 1-2 vandtruget under slibestenen; det er med på fotoet i fig. 3.

Ud over leer havde man naturligvis brug for at slibe knive af forskellige størrelser og til flere formål, desuden fx økser og plovskær; mange steder gik man dog til smeden for at få skærpet plovjernene. Arbejdsgangen ved slibning er typisk denne: *i dø'w kny'w ska fø'st stines på hwèrlstjæn, å dèè'r-ætter hwees mæ i hwestjæn* = en sløv kniv skal først stenes (dvs. slibes) på hvirvlestenen og derefter hvædes (= hvæsses) på en hvædesten (jf. Espegaard: *Vendsysselsk Ordbog II* s. 65).

Her nævnes vendsyssel-glosen *hvirvlesten*, og der introduceres tre andre dialektale fagtermer: *stene* behandles straks her, *hvæde* og *hvædesten* i afsnit 2.1.

Verbet **stene** har i dialekterne sjældent rigsmålsbetydningen 'kaste sten på', derimod er flere andre betydninger udbredte, bl.a. 'binde sænkesten på nederste kant-reb i fiskegarn' hhv. 'samle sten af mark', foruden den i citatet nævnte: 'slibe'. Igen er det især Nordjylland, det drejer sig om, dog udvidet med områder i Midtjylland, jf. kort 2.

Det ses, at udtalen *stjæn* er almindelig i den østjyske del af området, mens man i det vestjyske område især har kortdiftong: *stjèn* hhv. *stjæn*. Dette kan synes lidt mærkeligt, når forholdet nærmest er det modsatte vedr. substantivet 'sten' som sidsteled i sammensætningerne *hverve-* og *hvirvlesten*: her har fx Vendsyssel kortdiftong, *-stjèn*, mens Thy har både kort- og langdiftong, *-stjæn*, *-sti'æn*, jf. kort 1. Disse forhold må afklares nærmere under redaktionen af substantivet *sten* og verbet *stene* til sin tid.

Men forinden nåede Johs. V. Jensen altså at udødeliggøre ordet i fortællingen om *Hverrestens-Ajes*.⁷ Også verbet *stene* optræder hos Johs. V. Jensen i beskrivelsen af slibeprocessen: “Først skulde Kniven *stenes*, have den grove Omgang på Hverrestenen; saa skulde den *hvedes* ... paa en blødere Sten” (s. 51f.). Dette kan passende danne overgang til næste afsnit, idet vi nu har citeret tre udtaleformer af verbet *hvæde* i passiv: foruden *hvedes* fra Himmerland nemlig *hwees* fra Vendsyssel (Espegaard) og *hwe-ræs* fra Hardsyssel (Skautrup).

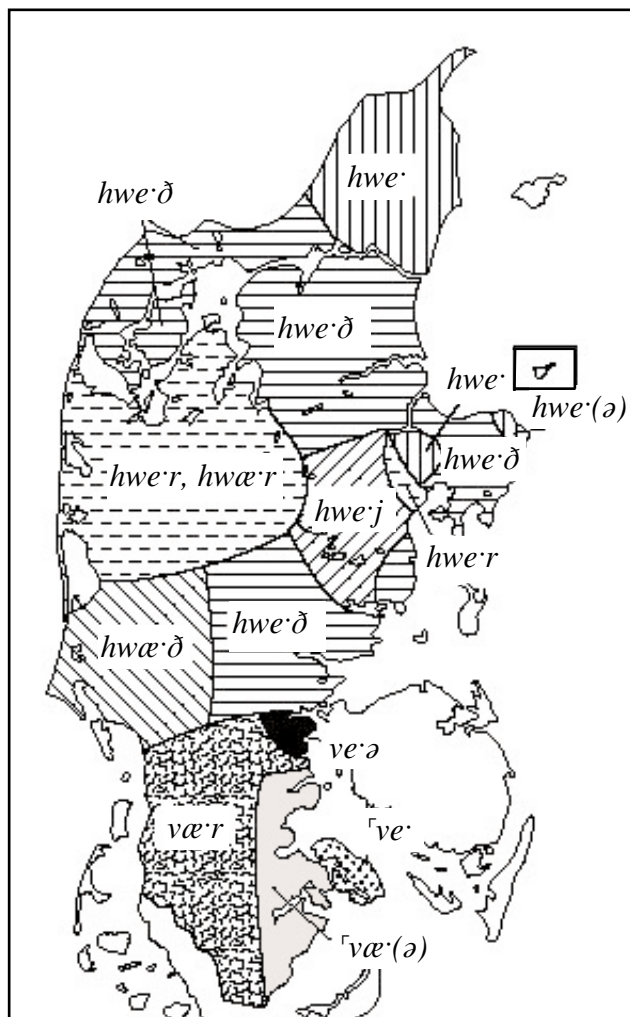
2. Firkantede, mindre slibesten: hvædesten

2.1. Generelt

I modsætning til hverve- og hvirvlesten kendes ordet *hvædesten* over hele Jylland. Det er især betegnelsen for en lille hvæssesten; den blev holdt i hånden og brugt til finslibning af knive mv., der var grovslebet på sandslibesten, jf. afsnit 1. I denne sammenhæng er *hvæssesten* et nyt ord, der kun sjældent bruges i dialekterne, selv om verbet *hvæsse* er velkendt. Betegnelsen for den sten, man hvæsser med, er i almindelighed *hvædesten*.

Her vil vi først se på ordets førsteled, verbet **hvæde**. Det er i ODS placeret som en sideform under *II. hvætte*, da det via ældre danske former som *huette*, *hued(j)e* går tilbage til vestnordisk *hvetja*. Etymologisk står ordet dermed i forbindelse med engelsk *to whet* og tysk *wetzen*, der ligeledes betyder ‘hvæsse’, jf. også sammensætningerne *whetstone* hhv. *Wetzstein* = hvæssesten. *Hvæde* har også forbindelse til adjektivet *hvas* og dermed til verbet *hvæsse*, der er en afledning af *hvas*. I Jysk Ordbog giver vi verbet opslagsform *hvæde*; ordet har været brugt fra nord til syd med udtaleformer som vist på kort 3.

⁷ Johs. V. Jensens beskrivelse af hvervestenens virkemåde giver et teknisk forklaringsproblem. Som nævnt har stenen et trug, dvs. den sliber med vand – men den betegnes også som “af den rivende Slags, der spruder Flamme og kan høres videnom” (nævnt lige efter, s. 51). De to forhold synes ikke at kunne forenes: en våd sandslibesten kan ikke “sprude Flamme” og heller ikke “høres videnom”, vandet slukker eventuelle gnister og dæmper/fjerner lyden. Men påstanden fremsættes i varieret form kort efter: “stene en Slagtekniv, saa Vand og Ild mengede [= blandede] sig fra Staalet” (s. 52). Det skulle ikke kunne lade sig gøre: alle de beskrivelser af slibning, jeg har set og spurgt mig frem til, skelner skarpt mellem dels *tør* slibning, der kan give gnister hhv. stråler af gnister (med lidt velvilje kan de opfattes som “flammer”), dels *våd* slibning, der ikke giver gnister. Måske har Johs. V. Jensen set slibning på hurtigt roterende slibesten (med gniststråler) og hørt støjen derfra – og er så blot gået ud fra, at det måtte en *hverresten* også kunne give. En ‘poetisk frihed’ må det vist kaldes.

Kort 3. Vigtigste udtaleformer af verbet *hvæde* = hvæsse. Mht. forlyd *hw-/v-* jf. Jysk Ordbogs kort K 3.2; mht. udlyd jf. K 4.0.

vedr. knive i almindelighed, fx brødknive og knive til hakkelsesmaskiner. Desuden ved økser og tørvespader, men kun sjældent i forbindelse med slibning af leer.⁸ Flere steder nævnes, at det var en fordel at spytte på stenen, før man begyndte at hvæsse, fx hos Johs. V. Jensen i fortsættelsen af citatet ovenfor (s. 52). Man kunne i øvrigt også *hvæde* på andet end en slibesten, fx: *Hve·r æ Knyw' o æ Da·rtræ* = hvæsse kniven på dørtræet (dvs. dørtærsklen; vestlige Hardsyssel, optegnet af P.K. Madsen). Verbet kan endvidere bruges om det, at fugle og dyr hvæsser næb hhv. kløer, ligesom dyr og mennesker kan siges at *hvæde tænder*.

Men oftest optræder former af *hvæde* i forbindelse med **hvædesten** som i Espegaard- og Skautrup-citaterne i afsnit 1. Tilsvarende anføres fra Sønderjylland om en kniv, der er slebet: *så ska·n*

Det ses, at *hvedes* i citatet fra Johs. V. Jensen ovenfor stemmer fint med udtalen *hwe·ð* i Himmerland. Det skal også nævnes, at Espegaard i Vendsysselordbogen tilsvarende giver verbet opslagsformen *hvede* (og dermed noterer substantivet som *hvedesten*).

I førtidsformerne viser ordets slægtskab med *hvetja* sig, jf. det udlydende *-t* i vendsysselsk *hwèt*, der bruges i både præt. og ptc.; tilsvarende i Thy: *han 'hwè"t hans 'knyw'* = han hvædede (hvæssede) sin kniv (Torsted sogn, opt. af Torsten Balle). Ordet anvendes ofte i forbindelse med mindre redskaber som sakse og barberknive, jf. *'hwe·ð, sti'an te 'rå·q, knyw'* = hvædesten til rageknive (Nordthy, optegnet af N.Å. Nielsen), men altså også

⁸ Alligevel kan i dele af Vestjylland en hvædesten bruges til at skærpe en le med, jf. det følgende.

ʃvæ·ræs å·n ʃvæ·ə¹ste·n = så skal den hvædes på en hvædesten (Øsby sogn, opt. af Ella Jensen). Fra Silkeborgegnen nævnes, at en *døw* (= sløv) *kniv skulle hwejes, det foregik på en hwej-stien*; kniven kunne også slibes, men det var nemmere (bare) at hvæde den, tilføjes det. På samme egn betegnes en *hweistien* også som: *en finere sten, man brugte efter slibningen til at tage eventuel ruegg med*. Her er *ruegg* = ‘ru æg’, dvs. den lidt grove æg (også kaldt ‘rå æg’), der kan dannes under første slibning med en grovere (sand)sten.

Størrelsen af hvædestenene varierer, lige som de kan være af forskelligt materiale. Fra Rinds herred syd for Johs. V. Jensens egn i Himmerland angives en *hweddesten* at være *en 3-4 tommer lang, fin sten at hvæsse på*, dvs. stenens længde er 8-10 cm, hvilket vist er den almindelige størrelse. Dog har ordet fået en specialbetydning stedvis i Midt- og Sydvestjylland, idet hvædestenen her bruges til at “stryge” leen med, dvs. som strygestikke til at skærpe lebladet med i marken: “*æ Hwæsten*” *var 12 Tommer lang, 1 1/2 bred og 1/2 Tomme tyk*, dvs. dimensionerne var ca. 30 x 4 x 1,25 cm (jf. *Fra Ribe Amt* (1944) s. 66). Denne hvædesten/strygestikke er af “stærkt sandblandet Skifersten” (smst.). Om materialet for de almindelige hvædesten nævnes, at stenen i reglen er af skifer (Nibe), eller at det er carborundum- eller sandsten (Thy), finkornet sandsten (Sydvestjylland), “vist pimpsten” (Bjerre), smergelsten (Ringkøbingegnen), i hvert fald en “blød stenart” (Vejle-egnen).

Resultatet af brugen af hvædestenen skulle gerne blive en yderst tynd og skarp æg på redskabet. Vi lader en vendsysselsk kilde forklare processen i detaljer: *wi sputter på hwestjèn å så tjør wi nooe på dæ jæ·n sij, å så på dæ na·n, å om ijæn, te knyw·wi er så skarp, at dæj ka hog æ hoo·r øw·wer i loften* = vi spytter på hvædestenen og så kører vi noget på den ene side (af æggen), og så på den anden, og om igen, til kniven er så skarp, at den kan hugge et hår over i luften (Espegaard: *Vendsysselsk Ordbog II* s. 66). En skarphed som den her beskrevne må være en barberkniv værdig. Men man skal være påpasselig, thi: *¹va e ¹slifsten gi, kå e ¹ve·sten ¹öjlech* = hvad slibestenen giver, kan hvædestenen ødelægge (Als).

2.2. Overført betydning: vedr. brød

I størstedelen af Jylland er en anden betydning af *hwædesten* imidlertid lige så udbredt som betydningen ‘hvæssesten’, nemlig betydningen:

‘sammenfaldet rand af dej nær underskorpen i (sigte)brød’. En sådan klæg dejmasse skyldtes oftest, at brødet havde fået ujævn varme og ikke var blevet gennembagt, men kunne også skyldes, at melet var malet af korn, der ikke havde hævekraft nok eller ikke var tørt nok, fx fordi det var høstet for tidligt. Denne overførte betydning er velkendt i næsten hele Jylland⁹ undtagen den nordvestlige del (Thy, Mors, Salting) samt Hanherred og den nord(vest)lige del af Himmerland; i disse områder er betydningen kun sporadisk optegnet, og i Han herred og Thy-NØ har i stedet ordet *væg* fået denne særbetydning. Fra Mors har dog en ældre kilde som Schade (1807) betydningen, jf.: “Saa siger man og om Brød, som er falden sammen, og bleven dejet: *de er fallen i hvedstien*” (= faldet i hvædesten; s. 75). Tilsvarende udtryk kendes fx fra Midtøstjylland i 1960’erne: *de æ da hielt gaan i Hvæstien* (= det er da helt gået i hvædesten), og fra Sønderjylland: “bare hun passer på, at *æ ka·ch it fålle i væ·æste·n, fo så er en lich te æ svintyn*” = at kagen ikke falder i hvædesten, for så er den lige til svinetønden (dvs. kassabel; opt. fra Haderslev).

Det må være det kompakte, grå(sort) udseende og måske en hård konsistens af en sådan dejrand, der har gjort det nærliggende at bruge ordet *hvædesten*: dette lag beskrives som en “mørk stribe i bunden” af brødet (Midtøstjylland), og som klægt, “klasket” eller “så hårdt, at man ikke kan tygge det” (Bjerre) – fra samme område har vi dog også bemærkningen: *Hvedstin smagte dejligt*. Førsteleddet udtales stedvis med i-vokal og kan da tolkes som adj. ‘hvid’, jf.: *den klæge Rand, der undertiden dannes mæl Næjerengen aa Krommen, kalles Hvistin* = ... mellem nederringen (underste skorpe) og krummen (selve brødet) kaldes *Hvidsten* (Himmerland, optegnet i 1960’erne). I Midt- og Sydvestjylland kan ordet skifte fra substantiv til adjektiv, fx: *æ sigtebrø vaa bløven naat hvæsten faa hin* = sigtebrødet var blevet noget hvædesten (klægt) for hende; desuden: *hwæ·sten brø·e* = hvædesten brød, klægt brød (begge citater fra Ringkøbingegnen). Der kunne også, især i Sønderjylland, tilføjes adjektivendelse -et til ordet, jf.: *æ brø· væ ʽvæ·stenə væn de it æ löjtəs* = brødet bliver hvædestenet (klægt), når det ikke er løftedes (dvs. hævet; Bov sogn ved Flensborg, optegnet af Ella Jensen).

⁹ Dog bruges på Rømø i stedet ordet *en banke*, jf. artiklen 2.*banke* i Jysk Ordbog.

3. Betydningsskift for hvervesten

Overraskende nok møder man hos en solid meddeler som Skytte Andersen (f. 1898, Vroue sogn i Fjends herred) under *hvædesten* følgende oplysning: *'hwe·r₁sti'ən, specielt om flad hvæssesten, men kan også høres om den drejelige 'sli·v₁sti'ən* (opt. vist fra 1960'erne). To så forskellige betydninger, som vi har set i de foregående afsnit, synes logisk eller semantisk ikke at kunne tilskrives et og samme ord. Men flere forhold spiller ind. Andetsteds i optegnelsen noterer Skytte Andersen lydformen for ordet, der betegner den drejelige slibesten, som *'hwær₁sti'ən*, hvilket oplagt må tolkes som *hvervesten*; men hvæssestenen, *hvædestenen*, noteres med en næsten identisk form: *'hwær₁sti'ən* (jf. formen *hwæ·r* af *hvæde* i Fjends, kort 3). Det giver oplagt mulighed for sammenblanding, så meget mere som ordet *hvervesten* formentlig har været næsten ude af dialekten fra 1920'erne, erstattet af *slibesten*, jf. citaterne fra H.P. Hansen og Skautrup i afsnit 1. Tilsvarende gælder antagelig hele det område i det øvrige Midtvestjylland, hvor *hvervesten* har været kendt tidligere (jf. kort 1): betydningen af 'rund, drejelig' er blevet knyttet udelukkende til ordet *slibesten*, hvorved *hvervesten* (på grund af udtale-ligheden) har fået mulighed for at overtage betydningen 'hvædesten, flad hvæssesten'. Fx i optegnelser fra 1960'erne: *min Far sagde hwerresten om den lille sten, som han brugte til sin barberkniv, en meget fin, aflang sten* (Salling); *hwerresten var en sten til at holde i hånden, mens man hverred æ knyw (= hvædede kniven) på den* (Herning-egnen). Det er i hvert fald en betydningsændring, vi må regne med i Jysk Ordbog, da (lyd)skrevne former som *hwerresten* i mange kilder fra området udelukkende knyttes til betydningen 'hvædesten, hvæssesten'. Den vil blive anført med kommentarer som betydning 2 i artiklen *hverve·sten*.

4. Afslutning

I vendsyssel-citatet i slutningen af afsnit 2.1 blev den maksimale skarphed nået ved at *hvæde* redskabet (en kniv). Hos Johs. V. Jensen og enkelte andre opnås dette resultat dog først i en tredje fase, jf. følgende næsten lyriske beskrivelse:

Men sluttelig maatte den *hones*, aa, den sidste henaandede Forkælelse af Eggen, og denne foretoges paa en Oliesten, et Klenodie, Ajes bar paa sin Person og vædede med det hemmelighedsfulde Indhold af en Apotekerflaske. Saa bed Redskabet ogsaa et Haar imod Vinden og var næsten blevet for godt til sit Brug. (s. 52)

Beskrivelsen fremhæver på smukkeste vis, at Ajes “drev Sliberiet ... som et Mysterium” (s. 51), og at han betragtede denne proces som “en Kunstydelse” (s. 52). Den sidste afpudsning af æggen blev altså foretaget på en særlig blød sten: en oliesten nævnes i flere kilder som velegnet til finslibning af barberknive mv. Formen *hones* er en passivform antagelig af verbet *hånde* med betydningen ‘behandle’. *Hånde* (oftest udtalt med a-vokal: *hanj*.) betyder normalt ‘give hånd’, men er i én kilde mere fra Himmerland og én fra Ommersyssel optegnet med samme betydning som hos Johs. V. Jensen, som dermed må betegnes som en opmærksom iagttager af dialektale ord på dette felt. At han også i opbygningen og beskrivelsen af figuren Hverrestens-Ajes indlægger mange fine psykologiske iagttagelser og pointer, er en given sag; men en nærmere undersøgelse heraf kan naturligvis ikke rummes inden for rammerne af en saglig redegørelse for jyske slibestenstermer mv.

Spørg “Skautrup”

ved Ove Rasmussen

Traditionen tro bringer vi også i år et par eksempler på besvarelser af de mange spørgsmål, centret modtager fra nær og fjern. Det store antal forespørgsler (omkring 250 årligt) vidner om en udbredt interesse for dialekterne, selv om (eller måske fordi) de er på retur. Antallet er steget markant, efter at de redigerede dele af Jysk Ordbog blev lagt på nettet, hvilket vel skyldes, at flere er blevet opmærksomme på muligheden for at søge oplysninger hos os.

Forespørgslerne gælder naturligvis i vid udstrækning ord i den senere del af alfabetet, idet kun afsnittet A – Ho er færdigredigeret. Men også i de redigerede dele kan brugere af ordbogen have svært ved at finde vej, idet udgangspunktet for søgningen oftest vil være en lydform, der ikke svarer til opslagsformen. En bruger var således skuffet over, at han ikke kunne finde oplysninger om en “gej”, der i ordbogen optræder under opslagsordet gad; den opslagsform har ordet i *Ordbog over det Danske Sprog*, hvis opslagsformer vi normalt følger. Selv om der er udarbejdet et omfattende henvisningsregister fra lydformer til opslagsformer, kan vi altså i nogle tilfælde have været for sparsomme-lige med henvisninger; fra “gaj” er der dog lavet henvisning til gad.

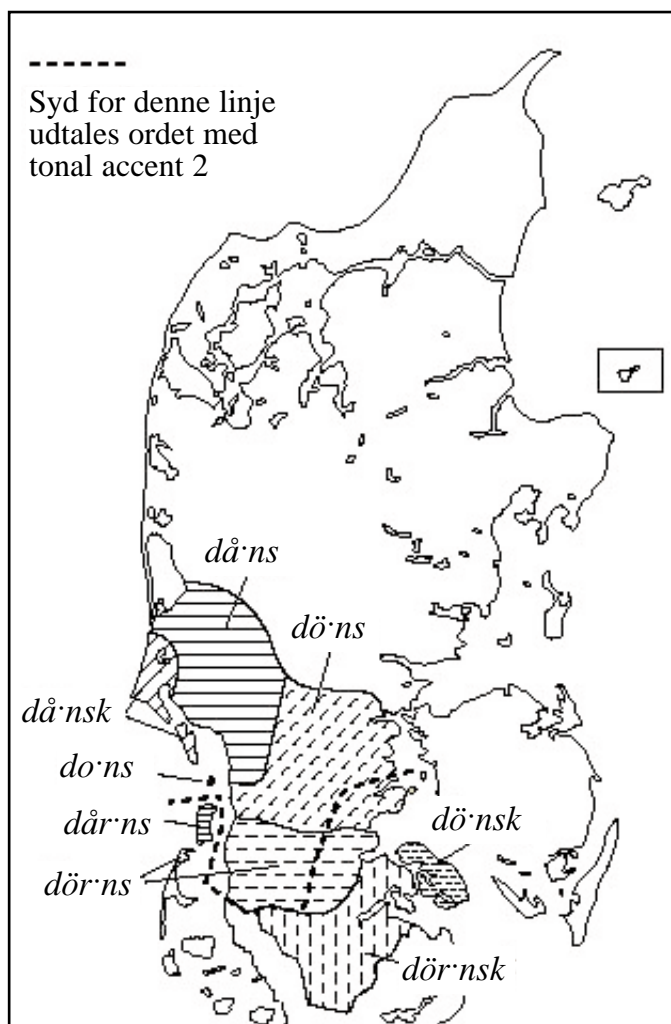
De fleste forespørgsler gælder enkeltord fra enkeltpersoner. Mere tidkrævende kan andre henvendelser være: anmodning om gennemlæsning af en række dialektdigte for at påpege evt. fejl i gengivelsen af den pågældende dialekt; medhjælp ved filmen “I Danmark er jeg født” for at sikre korrekt oversættelse af jyske sprogprøver; fra en avis anmodning om korte eksempler på karakteristisk dialekt fra 3 jyske områder til brug for en artikelserie; anmodning om medvirken til start af en ordbog over Hanherreds-dialekt; vejledning til studiet af danske dialekter for danskstuderende ved et tysk universitet. Ja, helt fra USA er vi blevet bedt om hjælp fra en amerikaner, der var begyndt at studere dansk; hans farmors bedsteforældre var indvandret fra Jylland, og hans farmor talte stadig en smule jysk. Ud fra gengivelsen af en række af hendes ord ville han gerne vide, om man kunne lokalisere dialekten til et bestemt område.

De mange forespørgsler lægger naturligvis beslag på adskillige arbejdstimer hvert år, timer som vi gerne bruger, da vi jo ikke alene har pligt til at forske, men også til at formidle vor forsknings resultater. Og så glæder vi os over den interesse for vort arbejde, som forespørgslerne vidner om.

Men nu et par eksempler på (let bearbejdede) besvarelser af forespørgsler, der er modtaget i år.

Dørns

En læser har spurgt Morgenavisen Jyllands-Posten om oprindelsen til fanøsk *dåansk* med betydningen opholdsstue.

Ordet er velkendt i den sydligste del af Jylland med en række forskellige udtaleformer: *dør·nsk*, *døn·sk*, *dør·ns*, *døn·s*, *dår·ns*, *do·ns*, *då·ns*, *då·nsk* (jf. kort over udbredelsen af de forskellige former). De vidt forskellige former viser i øvrigt, hvor vigtigt det er for en dialektordbog at have et omfattende henvisningsapparat, idet alle formerne naturligvis er behandlet under én opslagsform, nemlig dørns. I dette tilfælde vil man også ved at søge på fx *dånsk* få åbnet artiklen dørns.

Dørnset var gårdens daglige opholdsstue, der i vintertiden var opvarmet. Helt op til nyere tid har man også brugt dørnset til soverum, idet der har været indrettet alkovesenge. Men efterhånden som man fik råd til indretning af flere rum i en normal gård, flyttedes alkoverne til

nabokamre, og dørnset blev en regulær opholdsstue – måske endda opdelt i et storedørns eller dagligdørns, hvor man opholdt sig til dagligt, og så et lilledørns, kønnedørns eller godedørns, en stadsstue til modtagelse af finere besøg.

Ordet, der i dansk tidligst optræder i en kilde fra 1598, er kommet til det sønderjyske område fra plattysk, der tidligt i middelalderen har indlånt det (i former som *dornitze*, *dornse*) fra slavisk, hvor ordet optræder i formen *dwernice* brugt om en opvarmet stue.

Det kan synes sært, at man har lånt et så centralt ord langvejs østfra. Men så langt væk var de slaviske folk nu heller ikke i middelalderen. Helt op i 12-1300-tallet boede de vendiske stammer langs Østersøens sydkyst helt over til Holsten; det var jo vendere, kong Valdemar besejrede på Rygen, og som bisp Absalon derpå tvangskristnede. Vendernes hedenske religion hindrede nu ikke, at de kulturelt set stod på højde med datidens danskere og holstenere, så vi har faktisk kunnet hente en del kulturellementer og navnene på dem fra venderne – ligesom vi (via blandede ægteskaber) indlånede en del personnavne, fx Preben.

I sønderjysk står *dørns* i modsætning til *pissel* (= storstue, i gamle dage beliggende i østenden af gården, til daglig brugt til kiste-opbevaring af stadsklæder, sengetøj, dækketøj mv., men ved given lejlighed indrettet til gildestue og da om nødvendigt opvarmet). Også det ord har vi fra plattysk, men denne gang peger sporet sydpå: til middelalderlatinsk *pisele*, *pesale*. Endnu længere tilbage i latin ses iflg. ODS ordet *pensile* brugt om et med hvælvinger forsynet rum, pudsigt nok typisk i forbindelsen *balneum pensile* om en badstue!

Levvikost

En spørger er i sin faders erindringer stødt på ordet en *levikost* og vil gerne vide, hvad man brugte en sådan til.

Den blanding af ler og vand (gerne tilsat lidt kogødning), som brugtes til klining af bindingsværksvægge, hed i et stort jysk område, hvad vi i Jysk Ordbog vil skrive *levvi*. Ordet har været brugt i Thy og på Mors (med udtalen *læ·bi* med langt æ og en b-lyd i retning af v), i Salling og Vesthimmerland (med udtalen *lævvi*), via Viborg – til Århus-egnen (med udtalen *læ·vi*), endvidere ned over Vestjylland til syd for Ringkøbing fjord (med udtalen *livvi*). Ordets oprindelse er uklar, måske er der bare tale om et lydmalende ord af typen *blævver* etc.

I potteegnen syd for Skive brugte man for øvrigt også levvi til at glaserer potterne med, før de blev brændt; så revnede de ikke så let under fremstillingen; og samme grund angiver Feilberg i sin ordbog (bd. IV, s. 291) for, at klingen (som nævnt ovenfor) blev tilsat lidt kogødning: det forhindrede revner under tørringen.

En "Livibost" af "Dråw-gres" (kæruldsstængler).
Fra *Sprog og Kultur XII* (1943) s. 22.

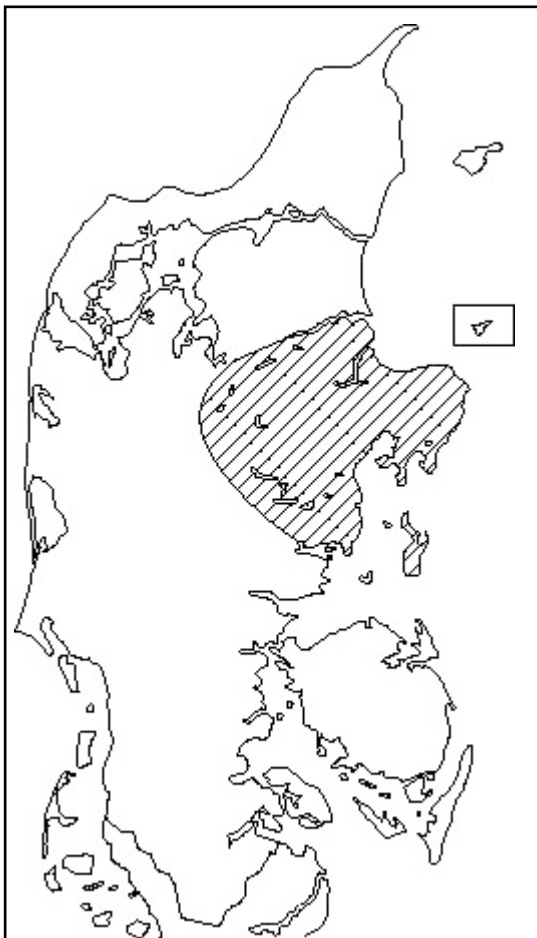
Ved klining har man påført levvien på mange forskellige måder, lige fra at bruge hænderne eller en klud til at anvende en speciel *levvibørste* (sjældnere kaldt *levvikost*). En sådan børste (jf. illustration) blev normalt fremstillet af en bredbladet, skarpkantet græsart, typisk kæruld, undertiden kogleaks el. andet. Fra Sønder Felding fortæller en meddeler, som bare kalder børsten en *livvi*, at den "bandtes af kæruldstrå; først bandtes stråene sammen på midten; derefter blev den øverste halvdel af stråbundet bøjet ned, og om det nu større bundt af strå bandtes et nyt bånd; i hullet i midten satte man en pind til håndtag".

Stavrassi

En spørger er stødt på ordet *stavrassi* brugt om en person og spørger: hvad er betydningen, og hvad kommer ordet af?

Ordet bruges (eller har været brugt) i et stort midtøstjysk område mellem Mariager Fjord og Horsens Fjord (se kortet næste side). Det forekommer i lidt forskellige former; almindeligst er *stavrassi* og *stavrassiet*, ret ofte er det også skrevet *stavrasset*; samsingerne har deres helt egen form *stavrasket*.

Egentlig bruges ordet om et kar (bestående af træstave holdt sammen med et par jernringe), som er blevet utæt: stavene er blevet løse, fordi de er skrumpet ind på grund af indtørring; derved kommer jernringene omkring stavene til at sidde løse. Det kunne afhjælpes ved, at karret blev nedsænket i vand og jernringene sat på plads; når stavene havde suget vand nok, var karret igen tæt.

Et stavrassi(et) kar er altså et kar, hvis stave er på vej til at falde fra hinanden. Herfra kunne ordet overføres til brug om et menneske i betydningen sløj, halvsyg, nedbrudt. På rigssproget bruger vi en beslægtet overførsel, når en person siges at “falde i staver”; bag det ligger også billedet af karret, der ‘falder i staver’, bliver stavrassiet, men her er det altså koncentrationen, ikke helbredet, der går i opløsning. På jysk hed det samme for øvrigt at “falde i amdams”, og her er billedet (som så ofte) hentet fra hverdagslivet: amdams betyder kartoffelmel, og det hjemmefremstillede man ved at rive kartofler i et kar med vand og lade stivelsen bundfælde sig.

Med hensyn til oprindelsen af *stavrassi(et)*, volder førsteleddet jo ingen problemer; der er naturligvis tale om ordet en *stav* (eller måske i nogle dialekter en *stavr*). Andetleddet er mere problematisk; formerne på -et viser formentlig, at der må være tale om en tillægsmåde af et udsagnsord; men et udsagnsord at *rassie* eller at *rasse* er ikke kendt. Man kan gætte på, at ordet er i slægt med norsk *ras* (= nedstyrtning, skred) og *rase* (= glide, skride).

Viggo Sørensen og Nina K. Grøftehaug:

Svinemikkel – pilfinger – luskebuks!

– om en højfrekvent ordtype i Jysk Ordbog

Alle danskere vil genkende skældsordene i overskriften, og de optræder da også allesammen i Den Danske Ordbog (der if. indledningen afspejler sprogbrugen i anden halvdel af 1900-tallet). Men folk i den yngre generation vil nok finde dem forældede, og faktisk synes hele denne ordtype (sammensatte skældsord med verbum el. adjektiv som førsteled) på retur i rigssproget – måske lige med undtagelse af ordene på *-hoved* eller *-røv*: *rodehoved*, *brokkehoved*, *fedterøv* etc.

I de gamle almuesamfund, blandt bønder på landet og blandt arbejdere og småhåndværkere i byerne, var den nævnte ordtype derimod meget populær og produktiv, med et væld af beskrivende forled, men også en betragtelig variation i efterleddet. For netop 100 år siden gav H.F. Feilberg en oversigt over begge dele – i en artikel om skældsord generelt, ikke mindst baseret på kildematerialet til hans da næsten færdigudgivne jyske dialektordbog.¹ I indeværende artikel vil vi se nærmere på sådanne jyske skældsord med verbalt forled, idet vi tager udgangspunkt i ordforrådet inden for et snævert semantisk felt, men derpå i princippet udvider synsfeltet til hele ordforrådet i Jysk Ordbog, sådan som dette i årene 1983-88 blev registreret i et edb-lagret indeks.² Vi vil undervejs komme nærmere ind på relevante Feilberg-kategorier af efterled (men udskyde behandlingen af de øvrige til en senere artikel, med et andet og mere velegnet udgangspunkt). Til slut vil vi formulere Jysk Ordbogs forpligtelser over for denne ordtype, og vi vil søge en forklaring på, at netop dén spillede så væsentlig en rolle i det gamle bondesamfund.

---

¹ H.F. Feilberg: Skældsordenes lyrik. *Danske studier* (1905) s. 1-38. Dialektordbogen er naturligvis H.F. Feilberg: *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. (1884-1914).

Så hold dog fast på tingene, din ... !

I 1956 udsendte Jysk Ordbog til sine mange meddelere spørgeliste M, hvor spørgsmål 9 lød: "Hvad kaldte man den, der ofte tabte det, han havde i hænderne: *dralleret, drallerfingret, dratfingret, drathændet, dratvorn, drimmelfingret, fummelhåndet?*". Svarene indløb for størstedelens vedkommende i starten af 1957, men helt op til 1990 er der kommet enkelte nye besvarelser til fra nye meddelere. Alt i alt har 983 meddelere fra alle egne af Jylland besvaret spørgsmål M 9, og besvarelserne afspejler i hovedsagen dialektal sprogbrug omkring 1900.

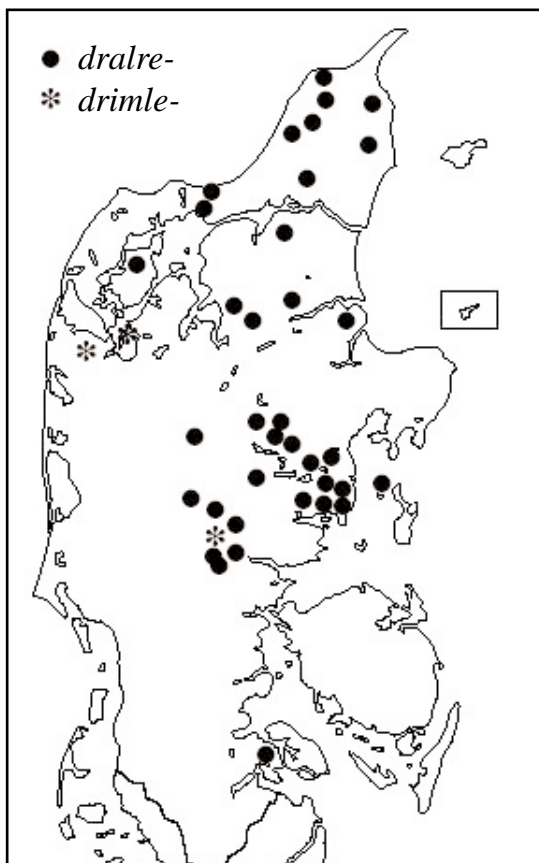
Formuleringen af spørgsmål M 9 lægger op til, at meddelerne svarer med et adjektiv – enten et af de foreslåede eller et alternativt –, altså tænker i flg. bane: "han/hun er da også så ...". De allerfleste svar rummer da også et eller flere adjektiver, men ca. hver ottende meddeler fortæller også, hvilket eller hvilke skældsord – altså substantiver – man ville bruge om en sådan person: "han/hun er da også en slem ...". Yderligere et halvt hundrede meddelere har noteret lidt bredere sigtende skældsord (som *fummelfinger, klumrehoved, klodsmajor*) eller (i ganske få tilfælde) mere specialiserede skældsord. Det samlede antal indberettede skældsord kommer dermed op på 231.

Som læseren vil forstå, hedder det at tabe noget ud af hænderne (fordi man står og fumler med det) noget forskelligt i forskellige jyske egne: *dralre, dratte, drimle* etc. – hvis man ikke blot (som især sønderjyder) nøjes med at referere til den grundlæggende fumlen, med verber som *fjamle, fumle*. Kort 1-4 viser, hvilke af disse verber der ligger til grund for de skældsord, vi herefter skal se nærmere på.

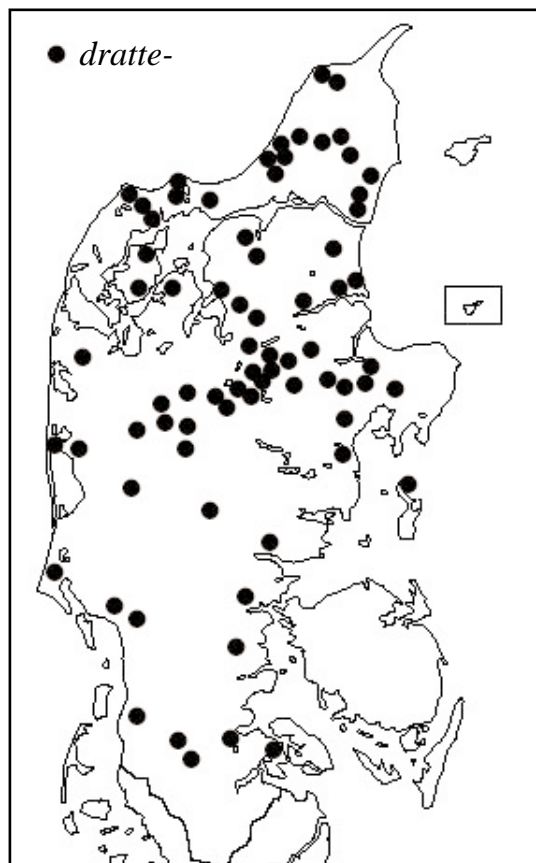
Skældsord baseret på *dratte* ses dominerende i det sydlige Vendsyssel, Nordthy, Himmerland og (udpræget) i et bælte fra Herning ind over Viborg og videre til Randers/Århus-egnen; skældsord baseret på *dralre* dominerer i det nordlige Vendsyssel og i egnen Skanderborg/Horsens/Vejle; skældsord baseret på *klatte* står kun stærkt på Djursland; og endelig er skældsord baseret på *fumle* (eller de dialektale varianter *fjumle, famle, fjamle*) stærkest repræsenteret i Vestjylland fra

---

² *Jysk Ordbog – Indeks* (1989). Udarbejdet af Boel Bøggild-Andersen, Nina K. Grøftehaug, Leo Jensen, Ester Bukhave og Hanne Bønneløkke Andersen. Med projektstøtte fra Statens humanistiske videnskabsfond. Indekset er et værdifuldt værktøj for Jysk Ordbogs redaktører, såvel ved registrering af nyttilkommet materiale (til seddelkartoteket og databasen for spørgelistebesvarelser) som under selve redaktionsprocessen. Se nærmere omtale i *Ord & Sag* (1983) s. 9-11. På grundlag af ordlisten er der senere udarbejdet edb-lagrede registre over efterleddet i sammensætninger samt endelsen i afledninger og samannelser. Uden disse registre havde en undersøgelse som denne artikels været praktisk talt uigennemførlig.

Kort 1. M 9-skældsord på grundlag af verberne *dralre* og *drimle*.

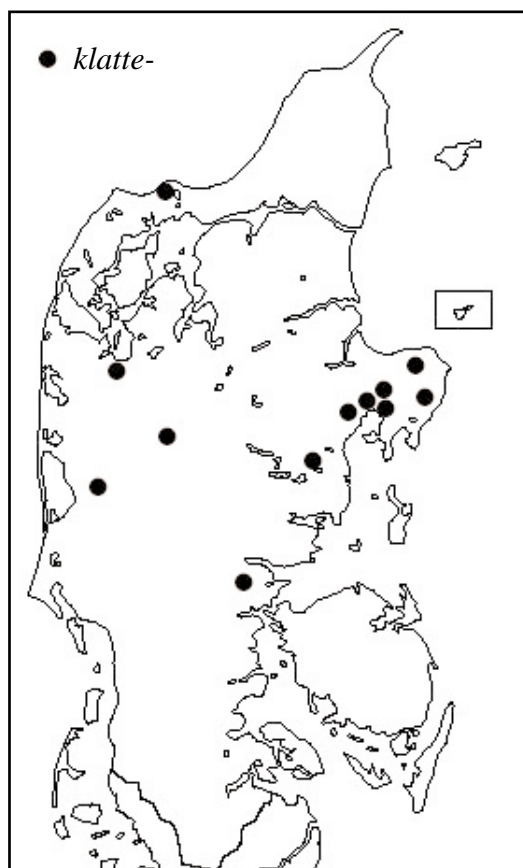
Kort 2. M 9-skældsord på grundlag af verbet *dratte*.

Salling til Esbjerg-egnen, noget svagere i det mellemste Østjylland, men ellers hovedsagelig repræsenteret ved glosen *fummelfinger*, som mange steder synes indlånt fra rigssproget (evt. erstattende ældre egngloser). Altsammen i rimelig overensstemmelse med den geografiske udbredelse af de pågældende verber i den aktuelle betydning.³ Fra Sønderjylland foreligger der forbausende få (genuine) skældsord overhovedet i besvarelsene af M 9.

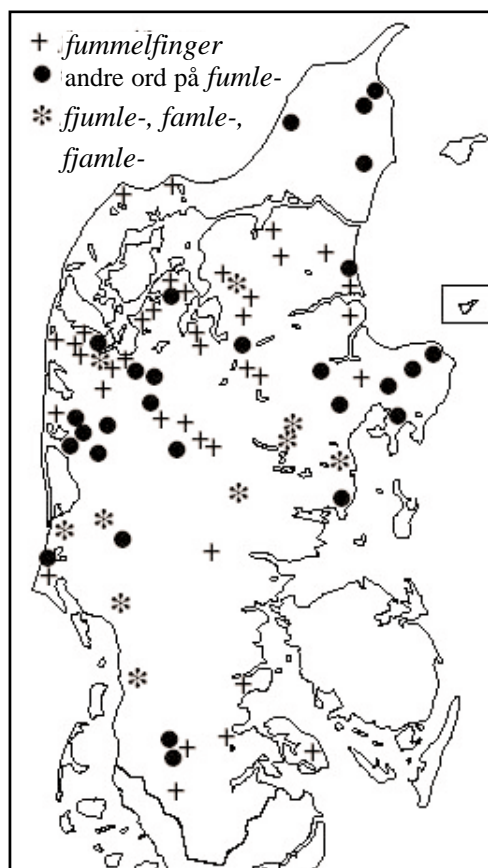
Lad os straks gå videre fra det grundliggende verbum i disse skældsord til ordenes grammatisk set mere interessante slutning. Hvis man vil karakterisere en person som den, der (typisk eller i en foreliggende vigtig situation) opfører sig på en bestemt måde, så kan det principielt gøres blot med en (substantivisk) afledningsendelse: han/hun kunne i det aktuelle tilfælde kaldes en *dratter* (med afledningsendelsen *-er* sat til verbets stamme), måske også (med en såkaldt nul-afledning, hvor ordet skifter ordklasse uden tilføjelse af endelse) en *dratte*.⁴

³ Se www.jyskordbog.dk 1.*dralre* 4, 3.*dratte* 3, *drimle* 2, *fjamle*, 1.*fumle*.

⁴ De jyske dialekter har jo i sådanne tostavelserord bortfald (ved såkaldt apokope) af det afsluttende svagtryks-e: *drat*. Men nu det er sagt en gang for alle, vil vi i denne artikel bruge rigssprogets stavemåde af sådanne ord.

Kort 3. M 9-skældsord på grundlag af verbet *klatte*.

Kort 4. M 9-skældsord på grundlag af verbet *fumle* el. dets jyske modsvarigheder.

En mindre del af skældsordene indkommet på M 9 er faktisk afledninger; jf. kort 5. Fra Midtjylland kalder 6 meddelere den, der taber tingene, for en *dratte*, hos 2 andre hedder det en *drimmel* (afledt af verbet *drimle*). Men afledninger af verbet *dralre* er mest udbredt: 1 (østjysk) *dralle*, 5 (ligeledes østjyske) *draller*, hele 11 (fortrinsvis østjyske) *drallert* (med den djærve endelse *-ert*); og måske kan også de 5 indberetninger om en *tralli* (fra et snævert nordvestjysk område) ses som en forvansket afledning på samme grundlag. Endelig er følgende afledninger ikke medtaget på kortet: 3 (en/et) *fummel*, 2 *fjammel* el. *fammel* og endelig en enkelt optegnelse *drassel* (med uvis tilknytning til verbet at *drasle*, og måske simpelthen fejlhusket). Helt for sig står en vendsysselsk diminutiv-afledning *fumling* (brugt om et barn?). I alt 37 eksempler på afledning.

Resten af skældsordene – altså langt hovedparten af de indberettede – er sammensætninger. Hvorfor? For det første fordi tilføjelsen af et substantivisk efterled giver den talende bedre mulighed for at graduere sin affekt og medsignalere sin generelle holdning til den udskældte. En betegnelse som *dratterøv* el. *dratteskid* vil normalt markere kraftigere ophidselse, end et godmodigt *drattehoved* gør, for slet

ikke at tale om betegnelsen *drattebuds*, der tit bruges helt kærligt (typisk til et barn) – altsammen selvfølgelig yderligere farvet af den aktuelle kontekst. For det andet muliggør et substantivisk efterled association til den kritiserede persons køn og – nok så vigtigt – hermed forbundne stereotyper: *drattemikkel*, *drattegås* etc.

Men hvad er det så for efterled, der bruges i jysk? Her er det, Feilbergs kategorier fra 1905 bliver aktuelle, men også fortjener diskussion.

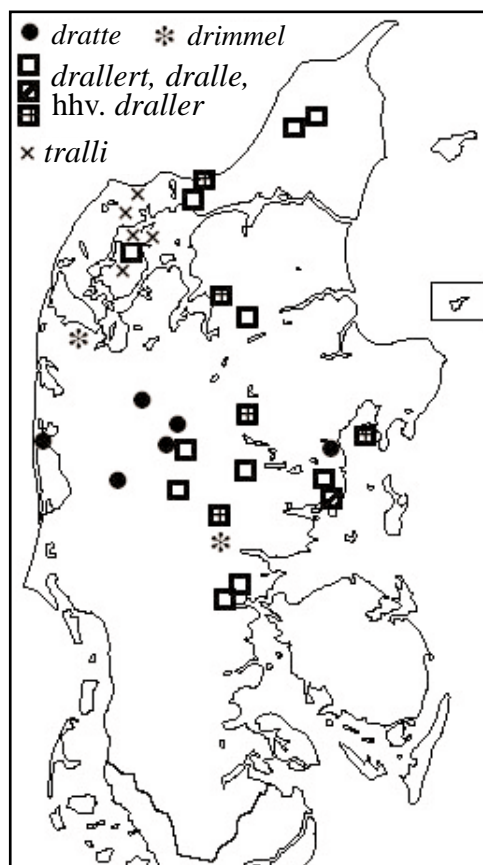
Den hele person

De neutrale personbetegnelser *-mand*, *-kone*, *-kvind(e)* eller *-karl*, *-dreng*, *-pige* optræder ikke en eneste gang som efterled i svarene på M 9. Heller ikke i andre skældsord af denne type spiller de nogen nævneværdig rolle.

Selv eksemplerne med verbalt forled nævnt i Feilbergs artikel s. 27 (fx *drövsemand* = smølehoved) viser sig ved nærmere granskning af kilderne at være enten ad hoc-dannelser (brugt i remser, som øgenavn til en bestemt person etc.) eller neutrale omskrivninger (brugt af ældre optegnere i stedet for grovheder på *-røv* mv.).⁵

Almuen har følt efterled som *-mand* og *-kvind* alt for svage, intetsigende. Så kan der helt anderledes sættes trumf på og appelleres til fantasien vha. (1) personnavne, (2) “professionsbetegnelser”, (3) værdiladede betegnelser for en person, eller (4) “dyremasker”.

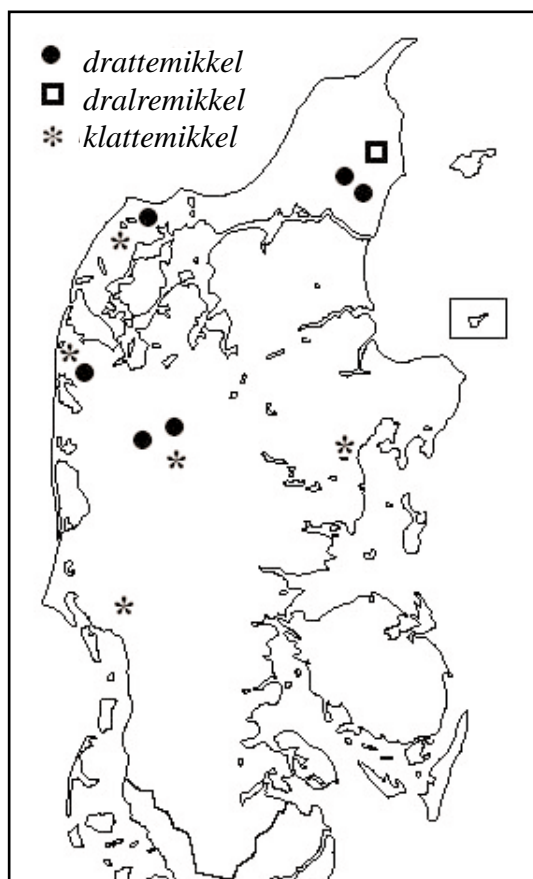
Af personnavne som efterled forekommer i svarene på M 9 en *dratte-*, *dralre-* eller *klattemikkel*, i alt 12 eks. med tyngdepunkt i det nordlige Jylland, jf. kort 6 – og en enkelt kilde fra Thy angiver som kvindeligt modstykke en *klattemalene*. Feilberg har begge disse fornavne med i sin efterledskategori af “døbenavne” (s. 24), og han opregner endnu 3 mandsnavne med verbalt forled: *-mads*, *-per*, *-hans*. JO-

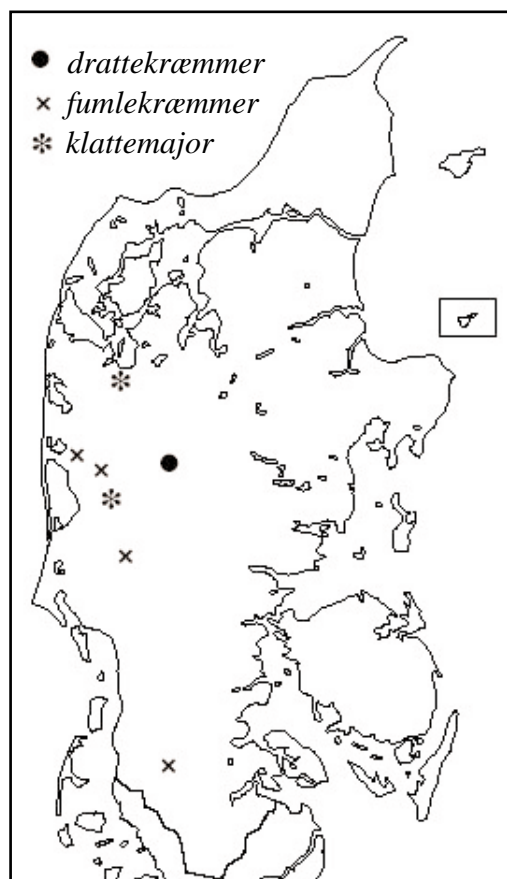
Kort 5. M 9-skældsord afledt af verberne *dratte*, *dralre*, *drimle* mv.

⁵ Kun *horekarl* og *horekvind* foreligger i JO's samlinger afhjemlet fra et større antal kilder; men disse ord er vist indlån fra kirkens sprog (og i forlængelse heraf ældre retssprog). Fra 3 kilder eller flere er herudover kun flg. skældsord belagt: *snakkemand* (= vrøvlhoved), *trattemand* (= pjattehoved), begge med hovedudbredelse i det østlige Sønderjylland – og måske tegn på, at *-mand* på et tidspunkt var ved at skaffe sig nicheplads som efterled (hvor intet eksisterende led blokerede; herom siden).

Kort 6. M 9-skældsord med personnavn som efterled.

Kort 7. M 9-skældsord med "professionsbetegnelse" som efterled.

indekset nævnt i artiklens start (men lad os fremover bruge kælenavnet Rød Ordliste!) bekræfter Feilberg og viser tilsvarende brug af kvindenavnene *-dorte*, *-mette* – samt sporadisk forekomst af endnu 6 mands- og 6 kvindenavne som efterled i den betragtede type skældsord. De mest brugte personnavne er dem, vi også kender fra (halvt forældede) rigssproglige skældsord, men på ældre jysk ses de normalt forbundet med et større udvalg af forled (fx *fliremikkel* = grinebider, *sjokkedorte* = sjuskedorte).⁶ Til skældsordene med personnavn slutter sig et enkelt "omvendt" eksempel: en *per drat* (= dratteper) – en ret sjælden type, dog mere brugt på jysk end i rigssproget.

"Professionsbetegnelse" som efterled forekommer i 11 svar på M 9. 4 gange optræder det fra rigssproget indlånte *klodsmajor*. Desuden har (som det ses på kort 7) 2 vestjyder meddelt blandproduktet *klatteremajor*, mens de sidste 5 bruger *-kræmmer* som efterled: den fumlemefingrede person er en *fumle-* eller *drattekræmmer*. Hverken *-major* eller *-kræmmer* er naturligvis for sprogbrugeren andet end en fiktiv

⁶ Et tilsvarende forhold ses i øvrigt mellem rigssprogets og de jyske dialekter skældsord med personnavn som efterled, men adjektiv som forled (og derfor rettet mod en egenskab hos personen), fx *dovendidrik*, på jysk også *drukkendidrik* = drukkenbolt.

rolleangivelse, den pågældende person drilles med at opfylde elendigt pga. sit fumleri. Hos Feilberg er efterled som disse indrullet i den meget større gruppe af “livsstillinger og erhverv”, men de allerfleste i hans gruppe kombineres helst med substantivisk forled – til spøgende betegnelser som *kringlesmed* (= bager), *kasketvender* (= jordemoder). I Rød Ordliste optræder kun en halv snes “professionsbetegnelser” med verbalt forled og med generel betydning af person (oftest: mand), fx *hjappeskrædder* = sjuskemikkel, *snakkeprovst* = snakkehoved. Og så har vi endda medregnet både titelbetegnende efterled som *-prins*, *-greve* (en særlig kategori s. 25 hos Feilberg) og efterleddet *-stodder* (oprindeligt = tigger, vagabond).⁷

Af værdiladede personbetegnelser forekommer der – nok lidt tilfældigt – ingen som efterled i besvarelserne på M 9, men ellers er de velbelagte i Jysk Ordbogs samlinger. De er normalt kønsspecifikke, idet en god del af deres popularitet skyldes de stereotype forestillinger om mænds og kvinders natur, de associerer til. Højfrekvente med verbalt forled er *-kælling* (fx *svaldre kælling* = sladre kælling) og *-basse* (som altovervejende bruges på mænd og drenge, fx *brumlebasse* = gnavpotte, *kælebasse* = kæleunge), hvorimod de tilsvarende efterled *-knægt* og *-tøs* ikke fylder meget i Rød Ordliste. Af mere joviale efterled bruges *-broder* flittigt i jysk (fx *snakkebroder* = sludrehoved), *-søster* derimod sjældent. Feilberg har ikke fæstnet sig ved værdiladningen af disse efterled, men medtaget dem (s. 27) i en temmelig intetsigende kategori af “personer, der hører til en familie, et hus”.

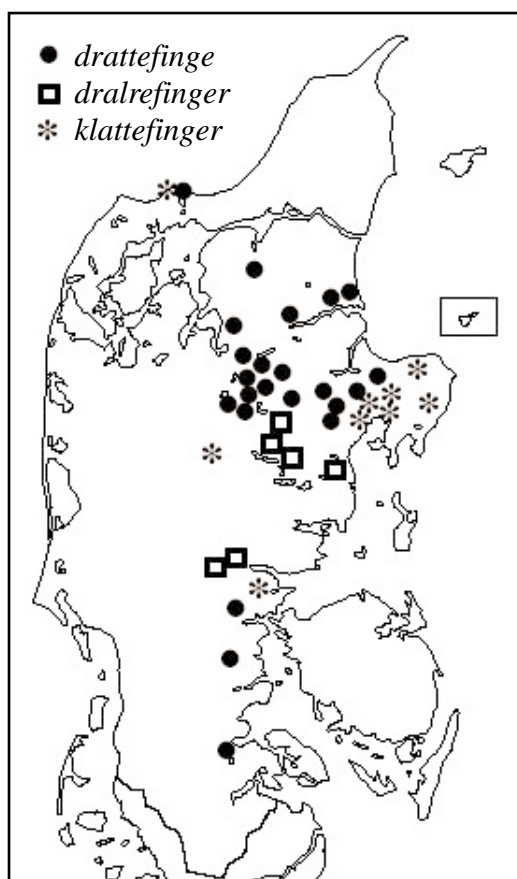
Det førnævnte *basse* er jo i sin oprindelse en dyrebetegnelse (= orne), skønt det nu kun opfattes som personbetegnelse. Netop dyr har i almuens bevidsthed hyppigt været tillagt stereotype karakteregenskaber, der gør dem velegnede som billede på bestemte persontyper: Kan en snu mand kaldes noget mere rammende end en *ræv*? Er en *kok* (= hane) ikke selve sindbilledet på en skråsikker og hoven mandsperson? Og minder den omkringvimsende, pludrende kvinde ikke mest af alt om en *høne*? Jamen, så egner sådanne “dyremasker” sig også til efterled i skældsord, hvormed man langer ud efter en bestemt adfærd eller disposition. Nogle dyrebetegnelser ses faktisk (i Rød Ordliste) brugt i overensstemmelse med disse muligheder, fx er en *svaldre høne* en kvinde, der sludrer løs; andre dyrebetegnelser (som *ræv*) synes imidlertid ikke udnyttet; og hvad angår efterleddet *-kok* bruges det flittigt, men

⁷ Også det uigennemskuelige efterled *-fannis*, *-fans*, *-fas* (fx *druntefannis*, *luttefas* = smølehed; *firlefans* = rastløs person) henføres vist bedst til denne gruppe, idet *-fanz* synes indlånt fra tysk i betydningen “landstryger; skælm; ung lømmel” mv.

langt ud over dets forventede felt, men herom i en senere artikel. Legemsdele af dyr brugt som efterled i skældsord falder mere naturligt ind i en sammenhæng nedenfor – hvor også Feilberg allerede har placeret dem.

Pars pro toto

Et meget anvendt trick ved orddannelse er det at lade en karakteristisk el. fokuseret del repræsentere den helhed, hvori den hører hjemme – metonymi kaldes dette trick i stilistikken. I vor ungdom (efter 2. verdenskrig) ville fx en frisk københavner af mange her i Jylland blive kaldt en *københavnersnude*; den jyske mindreværdsfølelse fokuserede med usvigelig sikkerhed på det selvsikre ansigt med “næsen i sky”. Samme fokusering på en legemsdel ligger bag mange af de skældsord

Kort 8. M 9-skældsord med *-finger* som efterled.

for en fummelfinger, vi møder i besvarelserne på M 9.

Da det nu er hænderne, den fummelfingrede ikke har så god kontrol over, skulle man tro, de dominerende metonymiske skældsord endte på *-hånd*: *drattehånd* og lign. If. Rød Ordliste har Jysk Ordbog faktisk én indberetning om dette skældsord (fra Sydøstjylland), men det er også alt; ingen meddelere har svaret sådan på M 9. Til gengæld er der rigtig mange besvarelser med skældsord på *-finger*. Først og fremmest 47 eksempler på det rigsprogsunderstøttede *fummelfinger* (især fra Vestjylland) eller de dialektale paralleller *famle-*, *fjamle-* og *fjumlefinger*; men også (jf. kort 8) 23 *drattefinger* (især fra det nordlige Midtøstjylland), 6 *dralrefinger* (fra det sydlige Midtøstjylland og

Sydøstjylland) og endelig 7 *klattefinger* (de allerfleste fra Djursland). Det er altså de bevægelige enkeltdele af hånden, fingrene, man har valgt som billede på den uheldige person (men naturligvis i singularisformen *-finger*, da der jo er tale om én person). Tilsvarende kendes fra

rigssproget: *fummelfinger*, *pilfinger*. Og fra Rød Ordliste ved vi, at antallet af jyske skældsord på *-finger* tangerer dusinet – hovedparten med verbalt forled, og alle disse udtrykker fummelfingret adfærd: *bosle-*, *fisle-*, *fifle-* etc.

A propos rigssprogets stavemåder *fummelfinger* og *pilfinger*, lad os da lige rejse spørgsmålet, om man nu også kan være sikker på, at alle de hér – og i de tidligere afsnit – behandlede skældsord virkelig har verbalt forled. *Fummel-* og *pil-* ligner jo ikke infinitiver af verber. Den rigssproglige udtale og stavemåde er vitterlig også meget inkonsekvent i ord af denne type; det hedder fx (i *Retskrivningsordbogen* (2001) 3. udg.) *kluddermikkel*, men *sludrechatol*, og der er valgfrihed mellem *sladrehank* og *sladderhank* – skønt indholdsstrukturen synes ganske den samme: “en person, der har det med at ...” (+ infinitiv). På jysk er sagen endnu mere uoverskuelig, ikke kun fordi infinitivmærket *-e* er forsvundet (ved apokope, jf. note 4), men også fordi forleddet i sammensætninger normalt har fået samme form, hvadenten det som selvstændigt ord har én eller to stavelser; der skelnes ikke lydligt mellem fx *møllevinge* og *mølvinge*⁸ – og altså heller ikke mellem et infinitivisk forled *kludre-* og det tilsvarende substantiviske *kludder-*. Her må vi i endnu højere grad end på rigssproget ty til indholdsstrukturen, når vi vil “ordklassebestemme” forled, og vi har da i den foreliggende sammenhæng valgt at registrere verbalt forled, så snart der kan udpeges eller sandsynliggøres et underliggende verbum.⁹

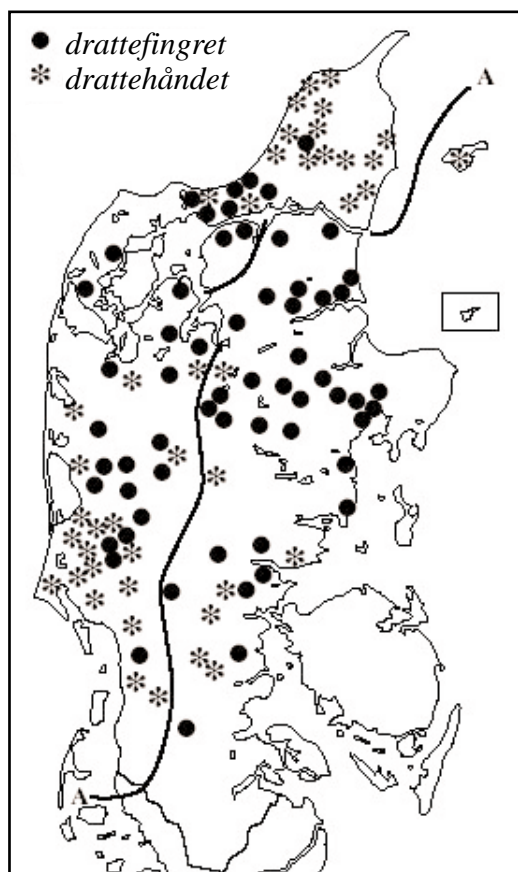
Tilbage til skældsordene *drattefinger* etc. Der er indholdsmæssigt set tale om en tæt parallel til de såkaldte bahuvrihi-sammensætninger (fx fuglenavnet *rødhals*)¹⁰; ligesom en fugl i sidste tilfælde er navngivet efter den (komplekse) egenskab “med rød hals”, er en person i førstnævnte tilfælde hånet med den (komplekse) disposition “med fingre, der (ofte) dratter med tingene”. Og ligesom bahuvrihi-sammensætningerne svarer til samannelser af typen *rødhalsset*¹¹, gørvore skældsord det også: *drattefingret* og lign. er just den type adjek-

⁸ Jf. Viggo Sørensen: Accentforhold i forleddet af jyske sammensætninger. *Papers from the 8th Scandinavian Conference of Linguistics* (1985) s. 245ff.

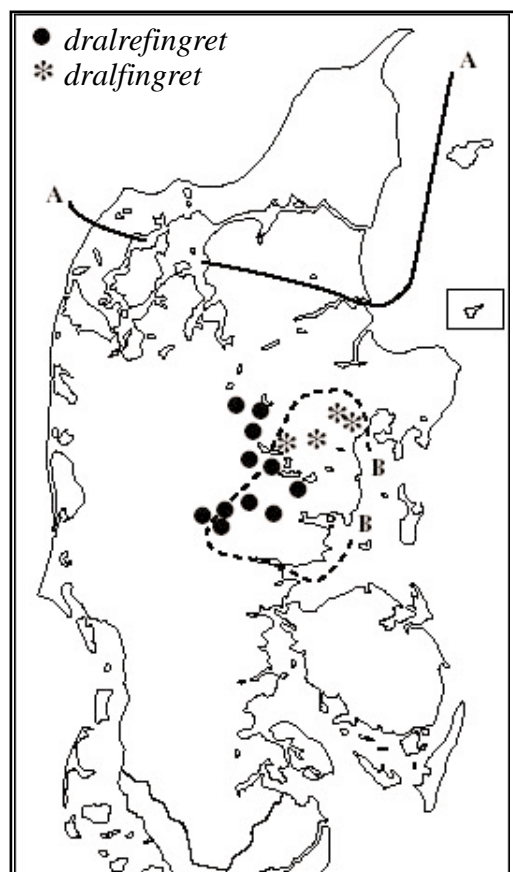
⁹ Fx regner vi med, at det er det jyske verbum at *gnave* (være gnaven), der optræder som forled i *gnav(e)potte* mv.

¹⁰ Jf. Aage Hansen: *Moderne dansk* (1967) bd. II s. 312 og 316.

¹¹ Samannelser betegner ord frembragt ved kombineret sammensætning og afledning, jf. Paul Diderichsen: *Elementær dansk Grammatik* (2. udgave, 1957) s. 20. – Allerede i Aage Hansen: *Moderne dansk* (1967) bd. II s. 312 er korrespondensen mellem de to ordtyper påpeget, og s. 433 kaldes samannelser af typen *rødhalsset* i konsekvens heraf bahuvrihiadjektiver.

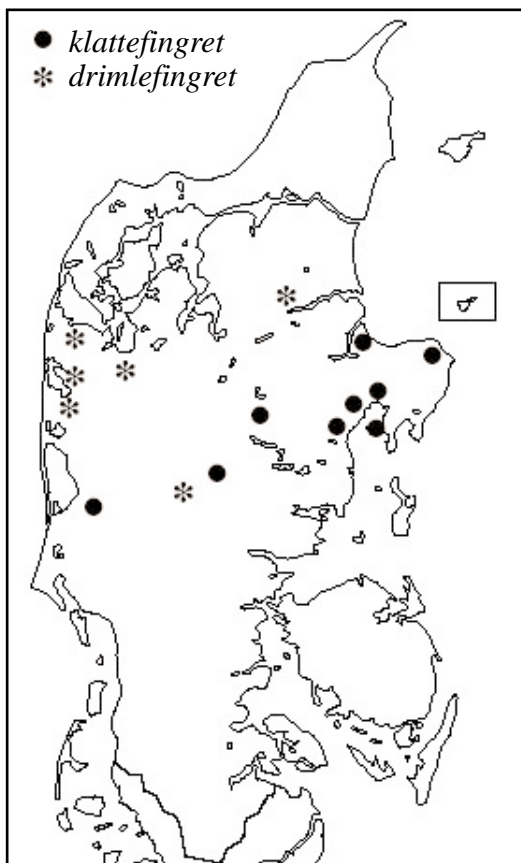

Kort 9. M 9-indberetninger af *drattefingret*, *drattehåndet* mv. = fummelfingret.
– nord og vest for linjen A-A er også indberettet *drattevorn*.

Kort 10. M 9-indberetninger af *dralrefingret*, *dralfingret* mv.
– nord for linjen A-A er også indberettet *dralrevorn*.
– indenfor linjen B-B er også indberettet *dralleret*.

tiver, som dominerer i besvarelsene af M 9. Det er da også i store træk fra samme egne, meddelerne har indberettet ordpar som *drattefinger* og *drattefingret*, *dralrefinger* og *dralrefingret*, *klattefinger* og *klattefingret*, jf. kort 9-11, der viser besvarelses på M 9 med sådanne adjektiver. Ved sammenligning med kort 8 ses som de mest markante forskelle, (1) at *drattefingret* er i almindelig brug langt over i det vestjyske (hvor rigssprogsindlånet *fummelfinger* vel må formodes at have fortrængt et ældre **drattefinger*), (2) at *drattehåndet* (el. *-håndet*) – modsat det tilsvarende *-hånd* – er ganske udbredt (især i Vendsyssel og Sydvestjylland), (3) at ikke så få meddelere lige så gerne anvender adjektiverne *drattevorn* og *dralrevorn* (med den dispositionsbetegnende endelse *-vorn*) som de tilsvarende på *-fingret* og *-håndet*, især med forleddet *dratte-*, (4) at endnu et synonym *dralleret* anvendes side om side med *dralrefingret* i størstedelen af dette ords (midtøstjyske) udbredelsesområde. Vi skal senere kort kommentere disse afvigelser.

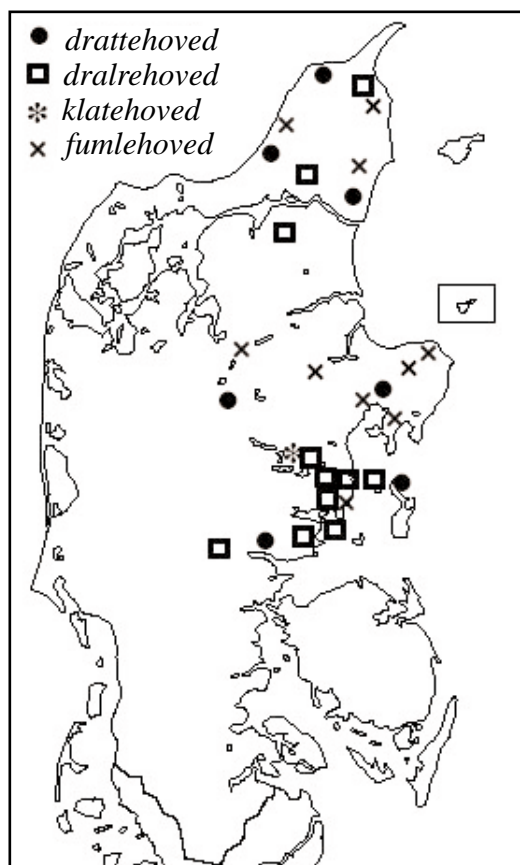
Kort 11. M 9-indberetninger af *klattefingret* og *drimlefingret*.

Det blev ovenfor nævnt, at alle skældsord af typen infinitiv + *-finger*, der indgår i Jysk Ordbogs samlinger, drejer sig om en kritisabel adfærd udført vha. hænderne (el. fingrene). Tilsvarende viser det sig (ved opslag via Rød Ordliste), at skældsord med infinitiv + *-ben* eller *-fod* bruges til at naragtiggøre vedkommendes måde at gå på (fx *stumleben*), kritisere vedkommendes langsomhed, smøleri etc. (fx *pojefod*) eller – i et enkelt tilfælde – håne vedkommendes føjten omkring (*strelleben*) – altså i alle tilfælde rettet mod en adfærd, der faktisk udføres med benene (el. fødderne). Og samme mønster genfindes ved skældsord på *-mund*, *-kæbe* etc. Men dette mønster er ingenlunde generelt.

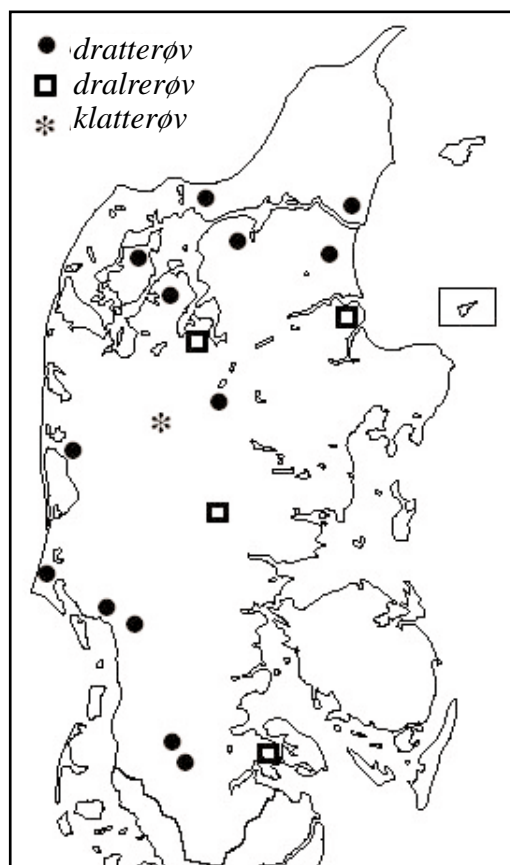
Hoved og røv

Se blot kort 12-13, hvor vi har registreret indberettede skældsord på *-hoved* hhv. *-røv* fra M 9 (*dralrehoved*, *dratterøv* etc.) – hhv. 28 og 22 eks. For disse skældsord gælder det jo ikke længere, at det er med leghedsdelen i efterleddet, man forser sig (på den i forleddet angivne måde). I sammenhæng hermed eksisterer der heller ikke korresponderende bahuvrihiadjektiver: ingen af meddelejerne har i M 9 kaldt den stakkels fummelfinger *dralrehovedet*, *dratterøvet* el.lign., og heller ikke Rød Ordliste udviser eksempler (fra andre af ordbogens kilder) på, at ord *-hovedet* eller *-røvet* kan bruges i en sådan betydning.

Langt de fleste jyske bahuvrihiadjektiver på *-røvet* og *-hovedet* har adjektivisk forled. Det er utroligt, som folk har følt behov for at håne andre for deres bagdel: vedkommende er *bred-*, *spids-*, *tungrøvet* etc.; og hvad hovedet angår, så er der ikke kun dannet adjektiver på grundlag af udseendet (fx *bathovedet* = skaldet), men også forstandsindholdet (fx *klarhovedet*) – ja endnu et par typer går (overført) på sømhoveder (fx *høj-*, *plathovedet*) hhv. på en persons hårfarve: *grå-*, *krølhovedet* (= grå-, krølhåret!). Når *-røvet* og *-hovedet* endelig (via

Kort 12. M 9-skældsord med *-hoved* som efterled.

Kort 13. M 9-skældsord med *-røv* som efterled.

Rød Ordliste) ses forsynet med verbalt forled, så drejer det faktisk – helt parallelt med de ovennævnte bahuvrihiadjektiver på *-fingret* og *-håndet* – om handlinger eller forholden-sig, der rent faktisk udføres med bagdelen hhv. med (el. i) hovedet: *drutterøvet* (= med en røv, der falder tungt ned), *hvingle-*, *svildrehovedet* (= med et hoved, der svimler; altså = svimmel).

Hvad kunne konklusionen af disse iagttagelser være? Måske, at bahuvrihisubstantiver med verbalt forled (som *drattefinger*, *hvinglehoved*) fra først af kun har været dannet (ved en slags “omvendt afledning”, “subtraktion”) på grundlag af tilsvarende bahuvrihiadjektiver (*drattefingret hvinglehovedet* etc.). Ved denne orddannelse bibeholdes det forhold, at efterleddet logisk set fungerer som subjekt (evt. agens) for verbalindholdet i forleddet. Samme forhold består, når man (via Rød Ordliste) går til bahuvrihi-parrene *-benet /-ben* og *-fodet/-fod* med verbalt forled: det er benene hhv. fødderne, man forsynder sig med – fx ved (uengageret) at sjoske eller daske af sted (som en *pojefod*), ved (gammel eller overanstrengt) at vralte omkring (som et *stumleben*), eller ved (hovedløst) at fare omkring (som et *strelleben*). Og parallelt forholder det sig med ord på *-mund/-mundet*, *-kæft/-kæftet* etc., der

udelukkende går på snakkende, råbende, pjattende, grinende, grædende – eller frådsende, svirende, savlende – adfærd.

Men på et eller andet tidspunkt må nogle af skældsordenes metonymie efterled have løsrevet sig fra den logiske forankring; led som *-hoved* og *-røv* er af sprogbrugerne blevet følt så billedligt repræsentative for personen som helhed, at man uden at tænke over det har kunnet udmønte (ret beset ulogiske) skældsord som *drattehoved*, *dratterøv* – om en person, der dratter med noget i hænderne eller dratter noget ud af hænderne. I Rød Ordliste har vi hurtigt kunnet konstatere, at skældsord på *-hoved* og *-røv* bruges til at naragtiggøre snart sagt alle former for adfærd og holdning: en *piblerøv* har ingenlunde diarré, men har det med “vedholdende at give Ondt af sig”: *hanj gor aa pebler øver hans Folk te enhver Tijtj*¹²; et *nussehoved* kan ikke blive færdig med sit arbejde; en *fedterøv* er (som på rigssproget) overdrevent nærig.

Man skal næppe undre sig over, at det netop er ved *-hoved* og *-røv*, et sådant indholdsskred finder sted. Hovedet har vist altid været opfattet som primært sæde for en persons sjæl og intellekt, bagdelen og hele regionen dernede som hovedsæde for vedkommendes kropslige og driftsmæssige væsen. Det er vel også derfor, man godmodigt hovedrystende vælger skældsordet *drattehoved*, i forbitrelse derimod *dratterøv*. Bruger man skældsord på *-røv*, hæver man sig i moralsk positur over for den, man kritiserer.

I deres funktion af frit anvendelige skældsordsefterled har *-hoved* og *-røv* (som allerede nævnt) stort set opgivet makkerskabet med bahuvrihiadjektiver: Jysk Ordbog har fx en del indberetninger om skældsordet *dratterøv* (hvoriblandt dem på kort 13), men som allerede nævnt ingen på et adjektiv **dratterøvet*. Når man en sjælden gang støder på den slags adjektiver, ser orddannelsen ud til at være foregået den modsatte vej af ovenfor anslået, nemlig fra skældsord til adjektiv. Fx ses en *blærerøv* (regulært dannet på grundlag af, at en “røv” har det med at blære sig) hos en enkelt kilde at have affødt adjektivet *blærerøvet*; men der er i sådanne tilfælde tale om en ad hoc-dannelse, mens trafikken den modsatte vej følger et indarbejdet mønster.

Overført brug og eufemismer

Rammerne for – og tidsforbruget omkring – denne artikel tillader ikke, at vi beskæftiger os detaljeret med alle de op mod 50 betegnelser for kropsdele, der er registreret i Rød Ordliste som efterled i skældsord.

¹² J. Kr. Larsen: *Bidrag til Ordbog over Vendelbomaalet* (1914) s. 196. Oversættelse: han går og brokker sig over sine folk til enhver tid.

Men vi skylder at kategorisere dem noget mere overskueligt, end Feilberg har gjort det s. 28-30 i hans artikel. Også de registrerede efterleds status af ligefrem eller overført sprogbrug fortjener et par ord med på vejen.

Efter at have trukket samtlige skældsordsefterled ud i en særliste og på stikprøvemåner indhentet detailoplysninger fra Jysk Ordbogs seddelkartotek om de efterled, der betegner kropsdele, tør vi regne feltet med verbale forled stort set dækket af følgende kategorier:

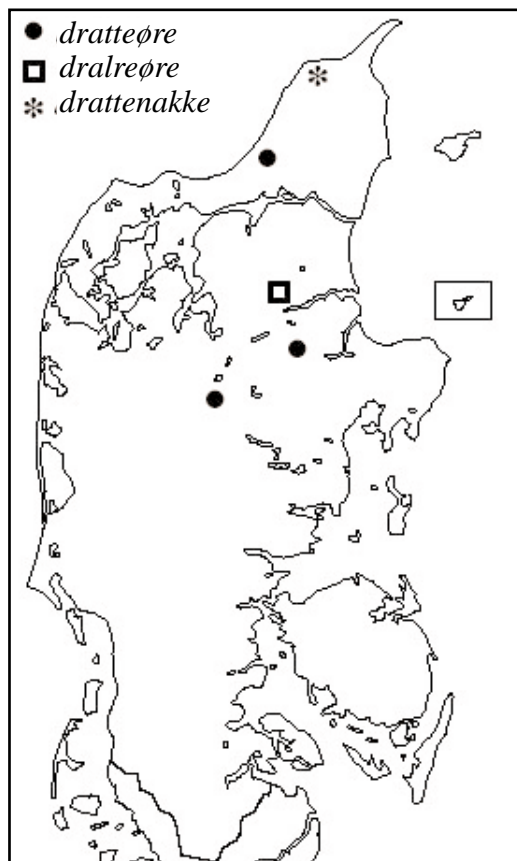
- (1) Betegnelser for hovedet el. dele heraf, fraset munden: *-hoved* – *-pande*, *-nakke*, *-hals*, *-øre*, *-øje*
- (2) Betegnelser for bagdelen el. produkter herfra: *-røv*, *-ast/-ars*, *-ende*, *- rumpe*, *-måse*, (*-stjært*) – *-fis*, *-skid*, *-skarn*
- (3) Betegnelser for kønsorganer mv.: *-fitte*, *-kutte*, *-patte*, (*-fot/-fut/-fos*) – *-kodde*, *-rædde*, *-pung*, (*-pes*)
- (4) Betegnelser for krop, skind etc.: *-skind*, (*-bælg*), (*-pels*)
- (5) Betegnelser for maven: *-liv*, *-vom*, *-side*
- (6) Betegnelser for ekstremiteter el. dele heraf: *-ben* – *-fod*, *-hånd* – *-finger*, *-tå*
- (7) Betegnelser for munden, dens omgivelser el. dele: *-mund*, (*-flab*), (*-mule*), (*-tryne*), (*-næb*) – *-kæbe*, *-skæg* – *-gumme*, *-tand*

– hvortil kommer følgende efterled, hvis placering skal nærmere diskuteres:

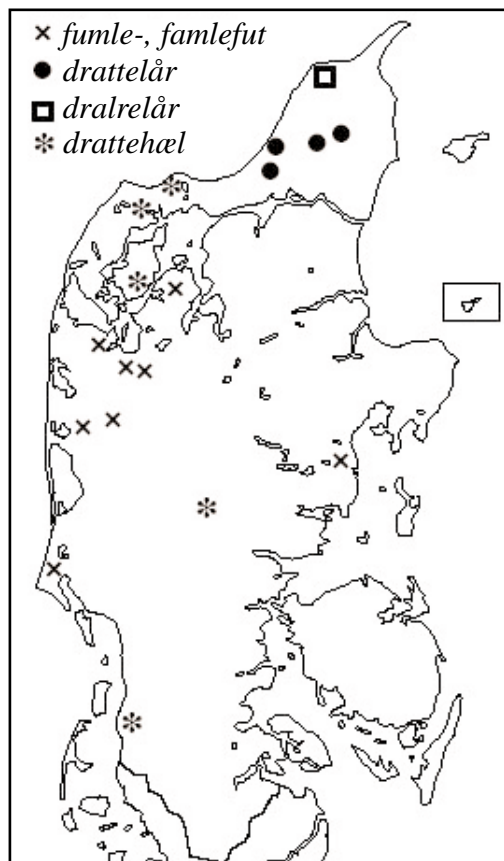
- (?) *-lår*, (*-skank*) – *-hæl*, (*-has*).

Alle efterled i parentes er egentlig betegnelser for kropsdele på dyr, men de bruges også – parallelt med hvad vi kender på rigssproget – overført på mennesker. Der tilføres herved et twist af grovhed, som gør de overførte ord ekstra anvendelige som efterled i skældsord. Og den (kan vi konstatere) flittige brug af *-pels* som efterled forklarer muligvis (sammen med den ovenfor omtalte brug af *-mikkel*), at “dyremasken” *-ræv* ikke selv har vundet indpas i efterleddene.

Betegnelserne i kategorierne (5)-(7) synes for specialiserede til, at de som efterled har kunnet repræsentere den hele person. De kombineres (som allerede omtalt for *-ben*, *-finger* mv.) kun med verbale forled, der udtrykker adfærd eller forholdet-sig, som (primært) manifesteres vha. den pågældende legemsdel. Omvendt kan betegnelserne i kategorierne (1)-(4) udmærket dække den hele person og derfor kombineres med en bred vifte af verbale forled. Ud over de tidligere givne eksempler kan vi her pege på de 5 meddelere, som i besvarelsen af M

Kort 14. M 9-skældsord med *-øre* og *-nakke* som efterled.

Kort 15. M 9-skældsord med *-fut*, *-lår*, *-hæl* som efterled.

9 kalder den fummelfingrede *dratte-* el. *dralreøre* hhv. *drattenakke* (hvor pudsigt det end kan lyde), jf. kort 14. Via Rød Ordliste præsenteres man for ca. 40 (!) andre skældsord på *-øre* med verbalt forled, langt hovedparten fra det samme nord- og nordøstjyske område som på kort 14, men med så forskelligt sigte som *pjævreøre* (= vrøvlehoved), *mosleøre* (= klamphugger), *trumpleøre* (= sjokkehoved). Efterledet *-nakke* indgår kun i ca. 10 skældsord, men fungerer ligeså bredt (fx *skavenakke* = gnier).

Fortsatte studier vil utvivlsomt opløde denne firkantede modsætning mellem kategorierne (1)-(4) på den ene side, (5)-(7) på den anden. Vi kan faktisk allerede nu pege på en klar undtagelse: De få jyske skældsord på *-øje* går (if. Rød Ordliste) allesammen på en kritisabel adfærd, der har nær tilknytning til dette organ: vedkommende er grædevorn, har svært ved at få øjnene op om morgenen, etc. – og de forekommer derfor heller ikke i svarene på M 9.

På kort 15 har vi først og fremmest registreret 7 (vestjyske) svar på M 9 med skældsordene *fumle-* el. *famlefut*. Forleddet giver sig selv; efterledet er formentlig det *-fot/-fut/-fus*, vi ovenfor har placeret i den “uartige” kategori (4), da det normalt identificeres med nedertysk *fott*

(= kønsdelen på en hunhund)¹³; ordet er formentlig beslægtet med det velkendte synonym *fitte* i samme kategori. Skældsord som *knibefitte* (om en påholdende kvinde) eller tilsvarende *hjabrekodde* (om en sludremikkel) har man selv i et fortidigt landbomiljø følt både grove og (sexistisk) krænkende. Anderledes med skældsord på *-fut/-fot/-fos* (if. Rød Ordliste ret sjældne); her har ingen sprogbruger i de sidste par århundreder knyttet nogen klar forestilling til efterleddet, ja vel overhovedet hæftet sig ved det – sådan sagde man bare!

Når vi i kategori (6) ikke straks indføjede *-lår*, *-hæl*, så skyldes det, at de i modsætning til kategoriens øvrige efterled klart kan repræsentere den hele person. Det ses allerede i besvarelserne af M 9, jf. kort 15. Hele 5 (vendsysselske) meddelere kalder den fummelfingrede for et *drattelår* el. *dralrelår*; yderligere 5 (vestjyske) meddelere bruger betegnelsen en *drattehæl*. Og i Rød Ordliste bekræftes de pågældende efterleds potentiale til overmål, med eksempler som *frådselår* (= grovæder), *tokkelår* (= fjollehoved), *flanrehæl* (= grinebider), *ruttehæl* (= ødeland). Da det ikke er rart at fylde en smal kategori op med undtagelser, tvinges vi næsten til at søge en anden udvej, og – unægteligt lidt overraskende – viser der sig muligvis et alternativ: fortolkning af de pågældende efterled som eufemismer!

Sært er det, at så perifere kropdele som lår og hæle kan bruges som billede på hele personen (i nogen som helst handlingsmæssig sammenhæng). Man ser, hører og tænker jo ikke med disse kropsdele; man bruger dem ikke specifikt under bevægelse, arbejde, fortæring. Kunne de tænkes at stå for noget andet, i denne artikels sammenhæng mere centralt? Måske. I Moths fortrinlige (desværre aldrig publicerede) ordbog anføres udtrykket *at række hælen før hånden* med oversættelsen “forføre sin brud”¹⁴, altså klart nok som eufemisme for kønsorgan. I en leg på Fredericia-kanten benyttedes flg. faste formel: *jeg vil alting, så nær som (at) lyve og stjæle og kysse katten i æ hæl; det vil jeg ikke*¹⁵ – her er det vel snarere kattens røv, der er tale om. Under en eufemistisk fortolkning hører efterleddet *-hæl* altså hjemme (som overført udtryk og derfor parentetisk anført) i kategori (2) el. (3) ovenfor.

13 Jf. *Ordbog over det Danske Sprog* (1918 ff.) bd. VI sp. 224 og (indgående i det ældre danske skældsord *hundsvot*, brugt bl.a. i Holbergs komedier) bd. VIII sp. 690. Andre jyske spor af dette nedertyske indlån ses i www.jyskordbog.dk *fos*, *3.fut*.

14 Her citeret efter Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske sprog* (1881-1918) bd. II, s. 339. - Moths håndskrevne ordbog (fra begyndelsen af 1700-tallet) ligger i flere versioner i Gammel kongelig Samling, 769, 2° og 774, 2°.

15 Henrik Ussing: *Minder fra Erritsø* (1915-17) s. 199. Vi har dog her oversat formlen fra jysk. Formlen siges af den, som i leg har tabt og skal “dømmes” til at udføre en eller anden handling. – Mht. den eufemistiske funktion af *hæl* kan videre anføres et norsk eksempel, jf. *Norsk Ordbok* (1966 ff.) bd. V, s. 900.

For *lår* er vi ikke faldet over eksempler på tilsvarende eufemistisk anvendelse, men kropsdelens placering (nær bagdelen) gør det i det mindste sandsynligt, at også ordet *lår* har kunnet bruges eufemistisk.¹⁶ Parallelt med den ovennævnte personrepræsentation ved *-øre* er det nok tvivlsomt, om de af Jysk Ordbogs kilder, der meddeler skældsord på *-lår* og *-hæl*, har været sig nogen eufemisme bevidst – eller overhovedet har skænket de pågældende efterled nogen opmærksomhed.

Ligesom mange af menneskets kropsdele i kategorierne (1)-(7) ovenfor sås dubleret af tilsvarende fra dyreriget, har jyske sprogbrugere investeret megen fantasi (og humor) i at hente billeder på mennesket eller dets kropsdele fra vækster (fx *hængetræ*), redskaber (fx *gumlestok*, *gniepig*, *knævresaks*), beklædningsgenstande (fx *dralrebuks*, *flagrehætte*), beholdere (fx *sludrebøtte*, *skruppesæk*, *hjappetrug*) etc., jf. delvis samme kategorier s. 30-33 i Feilbergs artikel. Som svar på M 9 er dog kun indberettet 3 skældsord af denne type: *dralrebuks*, *drattepotte* og *fumlepotte* (hver én gang). Af ressourcehensyn tvinges vi til at udskyde den nærmere beskæftigelse med denne type overførsel (genstand etc. > person, kropsdel) til en senere lejlighed. Her skal blot – i forlængelse af Feilberg¹⁷ – antydes, at der ligesom ved *-låret* utvivlsomt ofte skjuler sig seksuelle hentydninger i de valgte efterled. Det er ingen tilfældighed, at et mandfolk ofte skældes ud for at være en *-pig* el. *-stok*, mens et kvindfolk typisk kaldes en *krukke* el. et *trug*.

Ad hoc-dannelse og leksikalisering

Ferdinand de Saussure, den moderne sprogvidenskabs “fader”, formulerede i prægnant form den grundlæggende erkendelse, at “det sproglige tegn er arbitrært”. Det betyder omsat til almindeligt dansk, at man kommunikerer lige effektivt med sine omgivelser, hvad enten man kalder en hund *dog*, *Hund* eller *chien*, bare man er enig om det med dem, man normalt snakker med. Men det betyder selvfølgelig ikke, at folk sproghistorien igennem har udmøntet ny ord, hver eneste gang en ny genstand, et nyt forhold, en ny begivenhed skulle have navn. Man har i allerhøjeste grad prøvet at genbruge de sproglige brikker, man allerede havde at spille med, hver gang man ville underlægge sig et nyt udækket felt. De vigtigste strategier har da været (1) semantisk gen-

¹⁶ Dyreekvivalenterne *-skank* og *-has(e)* er muligvis eksempler på ren overførsel (svarende til at *-mund* karikeres med *-mule*) – altså dubletter til *-lår* og *-hæl* i ligefrem betydning. Men dette står stadig uafklaret for os.

¹⁷ Fx H.F. Feilberg: *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* (1884-1914), pig 2, skaft 5.

brug: “overførsel” af et indarbejdet ord eller en kendt ordforbindelse til en parallel semantisk struktur, (2) morfologisk genbrug: ny kombination af allerede kendte ord – og så selvfølgelig enhver form for blanding af disse strategier.

Der eksisterer mange andre skældsord end dem, vi behandler her i artiklen¹⁸, men sammensætningerne med verbalt forled har flere fordele: (1) i kraft af forleddet spidder de en bestemt form for adfærd; (2) i kraft af efterleddet kan køn (og til en vis grad alder) hos den udkældte specificeres, og graden af skældsordets grovhed afstemmes (jf. ovenfor om *-hoved* hhv. *-røv*); (3) i kraft af sammensætningsstrukturen kan der let dannes parallelle skældsord. Typens succes er da også ubestridelig: vi kan i Rød Ordliste konstatere lange rækker af skældsord med samme for- hhv. efterled.

Mange af disse skældsord er kun belagt i en enkelt eller nogle få optegnelser; det er ad hoc-dannelser, som enhver kunne gribe til, og som alle straks forstod, fordi man genkendte ordtypen. Andre ser derimod ud til at have vundet almindelig udbredelse, i hvert fald i bestemte egne. Og nu har vi fordelene af på de foregående sider at have ruttet med små kort; hver af disse rummer nemlig højst nogle få dannelser inden for ordtypen, så læseren vil hurtigt få overblik over udbredelsen af de egngloser, vi nu henviser til. If. kort 6 er skældsord på *-mikkel* meget hyppigere anvendt i Nord- end i Sydjylland; *-hoved* og *-finger* bruges (if. kort 8-9) særlig i Østjylland; *-lår* (i personrepræsenterende betydning) hører (if. kort 15) kun hjemme i Vendsyssel. Også styrkeforholdet over for konkurrerende skældsord varierer geografisk: afledninger som *dratte* og *tralli* står (if. kort 5) stærkt i Midtvestjylland hhv. Nordvestjylland. Og hvad angår de beslægtede bahuvrihadjektiver, har disse i Vest- og især Nordjylland (if. kort 9-10) stærk konkurrence fra synonyme adjektiver på *-vorn*. Endelig følges udbredelsen af skældsord med verbalt forled og udbredelsen af tilsvarende bahuvrihadjektiver langt fra altid ad (som vist s. 29). Hvorfor dette flimrende billede af inkonsekvens?

Også mht. skældsordenes betydning kan der rejses mange spørgsmål. De verber, der bruges som forled – og især de mest malende af dem – har ved nærmere betragtning ofte en bred eller uklar betydning. *Hjappe* kan dække over et ret bredt register af ukontrolleret aktivitet, bl.a. at plapre løs uden omtanke, at sjuske forhastet med sit

¹⁸ Bl.a. enkle afledninger af typen *dratte*, *drallert*, *tralli* (se kort 5), men også igennemskuelige dannelser som *barduse*, *bommerut*, *fontus* (og mange flere, se fx Arne Espegaard: *Den lede bog* (1998)).

arbejde, forslugent at proppe sig, etc.¹⁹ I skældsordene med *hjappe*-som forled ses kun de to førstnævnte betydninger i spil; men hvorfor ikke den sidste, som dog ellers kendes viden om? Tilsvarende med verbet *dratte*; som forled i sammensætninger indgår det, såvidt ses, kun i skældsord rettet mod den, der står og fjumrer med tingene; hvorfor ikke også i betydningen “daske, drive (ørkesløst) rundt”, som dog ellers er velkendt i det nordlige Jylland?²⁰

Svaret på alle disse spørgsmål lyder: Fordi sproglige muligheder ikke altid bliver udnyttet – i hvert fald ikke, når der gives alternativer. Fra hele sproghistorien ved vi, at folks sproglige valg er aldeles uforudsigelige. Når et bestemt ord viser sig at vinde i længden – i et givet sprog, til en given tid, evt. i bestemte sammenhænge –, så er der formentlig en god forklaring på det. Men vi har ingen mulighed for at følge de millioner af samtalsituationer, hvor den ene parts (måske endda vilkårlige) sproglige valg danner mønster for den andens. Den slags sker hele tiden; nogle måder at sige tingene på bliver “in”, opgives måske snart igen, eller vinder tværtimod almindelig udbredelse. I sidstnævnte tilfælde vokser børn op og lærer det pågældende udtryk af deres forældre som noget helt selvfølgeligt; det er blevet leksikaliseret, dvs. en del af sproget dér på stedet – uanset hvordan man så udtrykker det samme i nabodialekten.

Som læseren vil forstå, kan vi ikke i Jysk Ordbog fortælle, hvorfor fx vendelboerne har udviklet skældsord som *dralreøre*, *hjaskeøre*, *mosleøre*, *pjatteøre* etc., men det er en vigtig del af ordbogens opgave at vise, at de har gjort det – og så godt vi kan at redegøre for deres betydning og leksikaliseringsgrad. Især i de sidstnævnte henseender kan kilderne give problemer: være mangelfulde, indbyrdes modsigende – ja selvmodsigende. Hvad skal man fx stille op med den lokalhistorisk ivrige P.M. Nødskovs forklaring på skældsordet en *smækkeast*²¹: *et spotsk, bagtalende og trippende Fruentimmer*. Alt sammen på én gang? – eller har Nødskov spurgt flere hjemmelmænd og adderet deres forklaringer? Hvilken egenskab der reelt har udløst skældsordet, kan nok aldrig afgøres, for vi har ikke andre oplysninger om ordet.

I et sådant tilfælde må Jysk Ordbog nøjes med at viderebringe, hvad der står til rådighed – eller vi kan vælge at udelukke ordet som for usikkert belyst. Men normalt vil skældsordene med verbalt forled blive dækket ind under flere forskellige synsvinkler: (1) ved selvstæn-

¹⁹ Jf. www.jyskordbog.dk 2.*hjappe* 1 og 4.

²⁰ Jf. www.jyskordbog.dk 3.*dratte* 2-3 holdt op over for 4. *dratte*-.

²¹ Bragt i *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger* (1804) s. 767 – som led i en længere liste over dialektord fra egnen nord for Ringkøbing.

dig artikel, når det pågældende ord skønnes tilstrækkeligt leksikaliseret; og ellers (2) for forleddets vedkommende i en samlingsartikel²² eller i slutningen af artiklen for det pågældende verbum (for bredspektrede verber i slutningen af den relevante betydning)²³; (3) for efterleddets vedkommende under et særligt punkt i artiklen for dette substantiv²⁴ eller undtagelsesvis i en særlig samlingsartikel.²⁵

Et kighul ind til datidens forestillingsverden

Det er god filologisk skik at betragte sproget som aftryk af liv – og derfor også en vej, ja faktisk den eneste, når man ønsker indblik i, hvilke tanker fremmede kulturer gør sig – eller fortidens danskere har gjort sig! – om deres tilværelse, såvel de naturgivne som kulturelle muligheder og barrierer; om vejene til at lykkes, klare den eller mislykkes.

Det landbosamfund, de fleste af Jysk Ordbogs kilder tegner et billede af, er et konservativt, standsbaseret samfund. Man fødtes ind i en relativt snævert defineret rolle, bestemt først og fremmest af ens køn og ens forældres sociale placering i landsbyen. Social opstigning i moderne forstand hørte til sjældenhederne; de realistiske forventninger var, at søn fulgte i faders fodspor, datter i moders, og lokalmiljøets vurdering af folk afhang i høj grad af, om man levede op til den givne rolle – ja måske endda udfyldte den over forventning. Gjorde man det, var man en *gøe* husbond eller ægtemand, en *vildest* karl eller pige, en *gjæv* medhjælper. Ikke vild overstadig ros, men bredspektrede adjektiver, der signalerede anerkendelse og respekt.

Helt anderledes, når man kvajede sig. Det kunne man så let komme til fx i en arbejdssammenhæng. Alle arbejdsprocesser – malkning, flytning af kvæget, såning, høst og opmagasinering af afgrøden, slagting, brygning og bagning, tørvegrovning og vævning, ja selv forberedelse af fest – alt fulgte indarbejdede mønstre, som havde vist sig effektive, men som også krævede, at alle involverede hele tiden var opmærksomme, omhyggelige, udholdende, sparede på datidens få ressourcer, osv. Svigtede man dér, faldt hammeren; så flød skældsordene fra husbond, madmor eller arbejdskammerater, i tiltale og nok så meget i omtale: *din dratterøv; sådan en moslebuks; hun har da også altid*

²² Se fx www.jyskordbog.dk *dralre-hoved, -røv; 4.dratte-*.

²³ Se fx www.jyskordbog.dk *1.hjarne; hjangle 2*.

²⁴ Se fx www.jyskordbog.dk *gås 5*.

²⁵ Se fx www.jyskordbog.dk *2.-bider 2*.

været et hjappehoved – alt efter om vedkommende nu havde handlet for åndsfraværende, planløst eller forhastet. Og tilsvarende faldt skældsordene, hvis man i andre henseender trådte uden for de accepterede rammer: *rutterøv* kaldte man foragteligt den ødsle, *knibefitte* hed den fedtede madmor; *bralrehoved* lød det om den, der overspillede sin viden, *sylrepotte* om hende, der altid skulle ynkes, *hjalldremette* om konen, der ikke holdt sit hus eller sin påklædning i orden. Alle den slags skældsord havde afrettende funktion. Det gjaldt om at puffe den formastelige på plads – enten med grov hån eller godmodigt drilleri.

Et nutidsmenneske vil synes, dette lyder klaustrofobisk. Ret dig ind, og bliv accepteret! Skej lidt ud, opfør dig lidt aparte, se lidt anderledes ud, og bliv straks kritiseret! Der er langt fra dette rolletyranni til moderne forestillinger om individuel udfoldelse, drømmen om og mulighederne for at vove noget, realisere sig selv, gøre en forskel, sætte sig spor. På den anden side er ingen gevinst jo gratis. Megen depression og meget misbrug kunne i dag være omkostningerne ved, at ikke alle magter at leve op til deres store – pacede eller selvskabte – forventninger. For mange er tilværelsen ikke længere vellykket, bare fordi vi andre nikker anerkendende, at han/hun er “da så möj gjæv”.

Inger Schoonderbeek Hansen:

O sallingmo'1

Anmeldelse af Jens Ejsing: *Sallingmålet. Lydlære, grammatik, faste udtryk.*

For lidt mere end 10 år siden udgav sallingbo og tidligere seminarie-lærer Jens Ejsing (1920) erindringsbogen *Sö'en høj· vi æ mø't i Salling* (1994). Heri beretter han om sit og sin families liv samt om samfundsforhold i den midtsallingske kommune Oddense-Otting i ungdomsårene 1920'erne og 30'erne. Bogen er skrevet på sallingmål og den har en rigsdansk paralleltekst. Den vakte stor interesse, blev trykt i hele 4 oplag og solgt i over 400 eksemplarer, og forfatteren holdt en række foredrag om bogen (jf. også *Ord & Sag* 1993 s. 28 ff.).

Arbejdet med og den store interesse for *Sö'en høj· vi æ ...* gav Jens Ejsing inspiration og lyst til at undersøge sallingmålet mere indgående. I år udkom så hans seneste bog: *Sallingmålet. Lydlære, grammatik, faste udtryk.*² Bogen er trykt i 200 eksemplarer samt lagt på Peter Skautrup Centrets hjemmeside, jf. www.hum.au.dk/jysk/publikationer/sallingmaalet.pdf.

Sallingmålet er en detaljeret sprogbeskrivelse, hvilket kommer tydeligt til udtryk i bogens opbygning: 5 kapitler fordelt over 136 sider behandler sallingmålets prosodiske forhold (kapitel 1), lydlige forhold (kapitel 2 om vokaler og kapitel 3 om konsonanter), grammatiske forhold (kapitel 4) og endelig nævnes, som en slags afslutning, en række særlige ord og udtryk (kapitel 5). Jens Ejsings omhyggelige og systematiske redegørelse for dialekten og hans ydmyghed over for stoffet bidrager til, at *Sallingmålet* fremstår som et imponerende værk.

Forudsætninger og afgrænsninger

Som nævnt ovenfor er Jens Ejsing sallingbo. Først da han gik på Jelling Statsseminarium, kom han for alvor uden for Salling. Et af hans

¹ På sallingmål.

² Bogen er udgivet vha. fondsmidler. Distribution foretages af Peter Skautrup Centret (mod vederlag for forsendelse).

argumenter for, at han turde gå i gang med grammatikken var, at han “stadigvæk talte sallingsk rimeligt korrekt” (s. 7). I tvivlstilfælde har han dog rådført sig “med en lille kreds af sagkyndige” (s. 7), et antal barndoms- og ungdomsvenner fra Salling, der til dels også udgjorde ekspertholdet i *Sö'en høj· vi æ ...*

Sallingmålet afspejler altså dialekten, sådan som forfatteren og hans meddelere husker, at den blev talt før anden verdenskrig. Det betyder, at den sprogtilstand, der beskrives, er mere end én generation yngre end den, der beskrives i Inger Ejkskjærs *Brøndum-Målet*, hvis to hovedmeddelere er født i 1862 og 1886 (jf. Ejkskjær s. 10).³

Sidstnævnte værk samt Ella Jensens *Houlbjergmålet* og *Houlbjergmålets bøjningslære*⁴ har Jens Ejksing “haft stor nytte af at læse” (s. 7). *Sallingmålet* bygger da også på disse tre såkaldte strukturalistiske, synkronne dialektbeskrivelser. Han henviser dog også ofte til sproget i Torolf Kristensens *Fræ mi bet'te Ti' å ong· Daw·*, som var inspirationskilden til skriftsproget i *Sö'en høj· vi æ ...*⁵ Især kapitlerne om ordklassernes morfologi og de særlige ord og udtryk tilføjer noget nyt til beskrivelsen af *sallingmålet*.

Ved *sallingmålet* forstås ‘fællessproget’ for hele den midtvestjyske halvø, der har Skive som hovedby. Jens Ejksing behøver ikke at være så beskeden, når han skriver, at han ikke har kunnet gøre rede for eventuelle geografiske nuancer i Salling. Allerede mere end 50 år forinden gør Inger Ejkskjær opmærksom på Sallings homogene sprogtilstand, “idet der kun er meget lidt forskel på de forskellige Sallingdialekter” (Ejkskjær s. 68).⁶

En anmeldelse af Jens Ejksings nye bog ville have været en oplagt opgave for Inger Ejkskjær, men desværre har hun af private grunde ikke kunnet påtage sig opgaven. Forudsætningerne for min anmeldelse er blot en specialeopgave om sprogbrug og sprogholdninger i Jebjerg sogn (Salling)⁷ samt ordforrådsstudier med *sallingmål* som udgangspunkt. Nedenfor gennemgår jeg derfor efter bedste evne bogens enkelte kapitler og fremhæver nogle af dens vigtigste pointer. Desuden vil jeg af og til sammenholde dialekten, som den beskrives i *Sallingmålet*, med den godt 50 år ældre dialekt i *Brøndum-Målet*. Endelig vil

³ Inger Ejkskjær: *Brøndum-Målet. Lydsystemet i en sallingdialekt* (København 1954).

⁴ Ella Jensen: *Houlbjergmålet* (København 1944) og *Houlbjergmålets bøjningslære* (København 1956).

⁵ Torolf Kristensen: *Fræ mi bet'te Ti' å ong· Daw·* (Århus og København 1939).

⁶ I sin beskrivelse af kronologiske og dialektgeografiske forskelle benytter Inger Ejkskjær sig dels af egne optegnelser fra hele Salling, dels af K.J. Lyngbys optegnelser 1856 fra Selde sogn i Nordsalling.

⁷ jf. *Ord & Sag* 1995 s. 16 ff.

jeg slutte af med at diskutere bogens formål og her sammenligne dialektbeskrivelsen med lignende tiltag i de senere år.

Dialektbeskrivelsen

I kapitel 1 beskriver Jens Ejsing sallingmålets prosodiske forhold, dvs. tryk, stød og længde. Til trods for at det er nogle tunge sproglige forhold, er det velvalgt at bringe dem i starten af dialektbeskrivelsen, da de – og ikke mindst deres angivelse ved hjælp af trykstregerne for hovedtryk ^ˈ og bitryk _ˌ, stødtegnene ^ˑ og [˒] samt markering af længde ^{ˑˑ} – er afgørende for at forstå den øvrige del af beskrivelsen. Afsnittene om tryk- og stødforhold indledes med en kort, pædagogisk gennemgang af de forskellige tryktyper og stødet. Bortset fra tryktypernes omstændelige latinske navne fortis, semifortis, levis og levissimus (og efterfølgende kombinationerne af dem: fortis-fortis, fortis-semifortis etc.) præsenteres det svære stof på et enkelt sprog.

Nogle af de prosodiske forhold har sallingmålet tilfælles med rigsmål, andre ikke – og da viser sallingmålet ligheder med andre nord-, vest- eller midtvestjyske dialekter, eller også er det noget helt for sig selv. Rigsmålsfremmed er det fx, når sallingmålet har tryk på 2. stavelse i ord som *januˈarˑ* ‘januar’, *muˈsikə* ‘musiker’; mens 2. led er tryksvagt i ord som *kjømən* ‘købmand’, *jølan* ‘Jylland’, *låfə* ‘ladefoged’ etc. Det har sammen med en række andre jyske dialekter vestjysk stød (angivet med ^ˑ) i ord som *beˑtə* ‘bitte’, *matˑk* ‘malke’, *hinˑt* ‘hente’. Den klusil (fx *t*, *k*), der udløser stødet, kan siden være bortfaldet, fx *ˈaˑə₁oˑ* ‘efterår’, *de kaˑ hāw* ‘det kan jeg ikke huske’ (i andre vestjyske dialekter *ˈaˑtə₁oˑ* hhv. *kaˑt*). Dette kan i øvrigt medføre, at to ellers enslydende ord holdes adskilt ved, at det ene har almindeligt rigsdansk stød, mens det andet har vestjysk stød. Fx betyder *aˑ* ‘ar’, men *aˑə* ‘efter’, og *kləˑ* ‘klar’, men *kləˑə* ‘klokker’. Som normalt i jysk mangler stød på den første af to stemte konsonanter, fx *fətk* ‘folk’, *fransk* ‘fransk’, mens der modsat rigsmål er stød i ord som fx *junˑi* ‘juni’, *muˑ* ‘mor’. Endelig kan sallingmålet i nogle ord have længde, hvor rigsmålet har stød, fx *sparˑ* ‘spurv’, *stræŋˑ* ‘streng’.

Afsnittet om sammensætninger er placeret sidst i kapitlet, fordi et sammensætningsled hyppigt ændrer udtale mht. tryk, stød og længde i forhold til, når samme ord bruges selvstændigt. I relativt få tilfælde adskiller sallingmålet sig fra rigsmål ved en stærk tryksvækkelse og reduktion af 2. sammensætningsled.

I kapitlet om vokaler får læseren ved hjælp af 11 overskuelige skemaer indblik i sallingmålets 18 vokallyde (mod rigsmålets 16)⁸ (figur 1, s. 20), vokalerne kombinationsmuligheder med efterfølgende konsonanter (figur 2-11, s. 22 ff.), og endelig de betydningsadskillende vokalfonemer, der består af hele 24 styk (jf. s. 56). I *Brøndum-Målet* regnes der ikke med helt så mange vokalfonemer, fx ikke gliderne *ij(·)*, *yj(·)* og *sj(·)*.

Afvigelserne er størst for de snævre vokaler, dvs. *i/i* *y/y* og *u/u*, der som 'rene' lyd optræder forholdsvis sjældent, "idet SM-ord [dvs. sallingmålsord] meget hyppigt har en lavere tungestilling end tilsvarende RM-ord [dvs. rigsmålsord]", fx *do* 'du', *fòw't* 'fugle', *fjgn* 'fin', *føl* 'fylde' (s. 26). De snævre vokaler optræder i de såkaldte faldende diftonger *i'ə/i'ə*, *y'ə/y'ə*, *u'ə/u'ə*, fx *bi'ən* 'ben' (ental), *sky'ə* 'skør', *sku'ət* 'skole' (svarende til rigsmålets *e*, *ø* og *o*). Lydenes 'lavere' udgave *j*, *y* og *s* benytter Jens Ejsing i forbindelse med det karakteristiske klusilspring⁹, fx i ord som *skjk* 'ske' (udsagnsord), *hsk* 'hus' og *lyk* 'lyd' (svarende til rigsmålets vokaler med stød *i'/e'*, *y'* og *u'*), og desuden i diftongerne *ij(·)*, *yj(·)* og *sw(·)*, fx i ord som *skjj* 'skete', *hsw's* 'huse' og *lyj* 'lyde' (svarende til rigsmålets lange vokaler *i'/e'*, *y'* og *u'*).

I *Brøndum-Målet* bruges i forbindelse med klusilspring derimod vokaltegnene *i* og *y* efterfulgt af de særlige tegn *ḳ* eller *ç*, fx *sgič* 'ske', *lyḳ* 'lyd', *fjçn* 'fin', og der bruges hele tre måder til at angive klusilspring i ord der indeholder rigsmålets *u'*, fx *huks* 'hus', *gugl* 'gul', *muç̥* 'mur' (jf. Ejskjær s. 37f.). Gliderne optræder i nogenlunde samme ord og gengives også ens. Vokalerne *i* og *u* kan – ved siden af *ə* – også anvendes i svagtrykstavelser, fx *dræni* 'dreng', *vini* 'vindue'. Allerede i *Brøndum-Målet* nævnes det, at fx *i* bruges hyppigere af 1862-meddeleren end af 1886-meddeleren, og i *Sallingmålet* bekræftes denne udvikling hen imod en mere rigsmålspræget udtale, idet "de fleste i dag [siger] *vin'du* hhv. *dræηə*" (s. 26).

Skemaerne fra kapitel 2 viste allerede kombinationsmulighederne mellem sallingmålets vokaler og efterfølgende konsonanter. I kapitel 3 beskrives konsonanterne yderligere efter deres stilling foran eller efter rodvokalen, dvs. i forlyd hhv. ind- og udlyd, og om de er korte eller

⁸ Her regner jeg i begge tilfælde kun med forskellig vokalkvalitet og ikke vokalkvantitet, dvs. om vokalen er kort, lang, stødt eller ikke-stødt.

⁹ Ifølge Ejsing må fænomenet klusilspring være af nyere dato, muligvis lånt fra morsingmål eller furmål (s. 28). I *Brøndum-Målet* mener Ejskjær derimod det modsatte, nemlig "at klusilspringet i Salling er af gammel dato"; der er dog usikkerhed mht. fænomenets opståen (jf. s. 37f., jf. også www.jyskordbog.dk, dialektkort 2.1).

lange, samt om de bærer stød eller ej. Jens Ejsing har inddelt konsonanterne, der i vid udstrækning minder om rigsmålets, i 10 grupper hovedsageligt efter den måde, de artikuleres på, fx lukkelydene (eller klusilerne) *p, t, k, b, d, g* (fx *pa”kə* ‘pakker’, *a”tən* ‘atten’, *ba”kə* ‘bakker’, *dræj* ‘dreje’, *gnjj* ‘gnide’).

I andre grupper er konsonanternes artikulationsmåde mindre afgørende. Når Ejsing fx regner *w* til samme gruppe som hæmmelydene *f* og *v*, skyldes det, at *v* og *w* bruges som varianter, fx *wa·ə* ‘varer’ verb., men *va·ə* ‘varer’ subst. Tilsvarende regnes *ə* til gruppen af *r*-lyd, fordi *ɹ* og *ə* er varianter efter vokal, fx *wò.ɹm* ‘orm’, men *bø·ə* ‘børn’. Jens Ejsing har i en række ord svært ved at afgøre, om han skal skrive *ɹ* eller *ə*; så der noteres fx både *fi’əs* eller *fi.ɹ’s* ‘firs’, *sø’an* eller *sø.ɹn* ‘sådan’ (i *Brøndum-Målet* kaldes de for sideformer, jf. Ejskjær s. 60). Det i Sallingmålet manglende *ð* erstattes netop af *ɹ* eller *ə*, men også – i andre forbindelser – af *j*, fx *sej* ‘sidde’, *bøj* ‘bud’. I forbindelse med glidere eller klusilspring svinder rigsmålets *ð* helt, fx *fi’ə* ‘fed’, *gu·ə* ‘gode’, *stsgə* ‘stud’, *hjk* ‘hedde’. I *Brøndum-Målet* betegnes det manglende *ð* som et gammelt dialekttræk (jf. Ejskjær s. 67).

Sammenlignes nogle af disse forhold med Inger Ejskjærs *Brøndum-Målet*, kunne den ældste meddeler her (født 1862) – og i nogle tilfælde også den yngre meddeler (født 1886) – stadig udtale *b’*et i ordene ‘skab’, ‘skib’ mv. som *f*, *sgaf* hhv. *sgif* (jf. Ejskjær s. 57). I *Sallingmålet* er den udtale muligvis forældet, for her gengives ordene som *skav* og *skiv*. En anden forskel er, at rigsmålets ‘nd’ i *Brøndum-Målet* gengives med såkaldt palataliseret *ɲ*: *maɲ* ‘mand’. Jens Ejsing og hans meddelere kan derimod ikke høre palataliseringen, og derfor skelnes der i *Sallingmålet* ikke mellem *n* og *ɲ*; her hedder det *man*. Grunden kunne være: “at forskellen i dag er opgivet hos de fleste SM-talende” (s. 61). Af ordpar som fx *vænə* ‘vender’ og *vænə* ‘venner’ ses det, at den betydningsadskillende forskel i dag ligger i den forudgående vokal.

I kapitlet “Sallingsprogets Grammatik” beskrives de bøjningsmæssige forhold for hver ordklasse (dog bortset fra udråbsord, der ikke behandles særskilt). Også dette kapitel er godt struktureret og indeholder rigtig mange eksempler. Fx er stoffet i afsnittet om udsagnsord omhyggeligt opdelt i tre hovedgrupper (udsagnsord med datidsendelsen *-ə*, *-t* eller uden datidsendelse) og videre i 10 undergrupper. Naturligvis fremhæves også her nogle for Sallingmål specifikke bøjningsforhold, fx at det kun har ét køn (“passende kaldt fælleskøn” s. 75), fx *æn bə·ə* ‘et barn’, *æn stu·ə stø”k* ‘et stort stykke’, og at artiklen sættes foran nav-

neordet, fx *æ bɔ'ə* 'barnet', *æ fòw't* 'fuglene'. Prosodiske træk som fx stød og længde kan være betydningsadskillende og lægges hos Ejsing bl.a. til grund for inddelingen i forskellige bøjningsmønstre, fx *tɔŋ' – tɔŋ'* 'tung – tunge', *gsgl – gsw'l* 'gul – gule', *mö"t – möt* 'mødte – mødt', *bu'ə – bu'ə* 'boede – boet'.

Nogle af afsnittene er på forholdsvis let måde gjort mere spiselige ved at inddrage ordstof, der på forskellig måde afspejler sociale eller samfundsmæssige forhold. Fx indeholder afsnittet om talord noget utraditionelt en oversigt over alle bogstaver samt måneds- og ugedagsnavne, og afsnittet om navneord indeholder også egennavne og underafsnittet "Personidentifikation". Her får man indsigt i de forskellige personsbetegnelser, der var gældende i Jens Ejsings barn- og ungdom (der, som han selv skriver, har ændret sig en del siden, jf. s. 83). Fx kaldte man familieoverhoveder (dvs. mænd) enten ved deres fornavn, *æspə* 'Esper', eller både ved fornavn og efternavn, *æspə kja'sgo* 'Esper Kjærsgaard', men aldrig kun ved deres efternavn. Deres koner kaldte man fx *mitə te kaɪstəns*, 'Mette til Karstens(ens)'.¹⁰ Mandens erhverv kunne også smitte af på resten af familien, fx *ætsə msw'ə* 'Else Murer', dvs. muremester Søren Sørensens datter.

Bogens sidste afsnit indeholder "så mange specielle sallingske ord og udtryk, som [Jens Ejsing] i samarbejde med [sine] meddelere har kunnet komme i tanker om" (s. 123). Den temmelig vilkårlige opsummering af de små 300 gloser og udtryk er inddelt i 5 grupper, der starter med de "Grove – ikke altid helt stuerene – udtryk" og slutter med "Bandeord" (s. 123); andre grupper indeholder en række personrelaterede udtryk, landbrugsudtryk, samt nogle længere udtryk og talemåder. En del af ordene og udtrykkene er allerede nævnt tidligere i bogen. For at gøre sproget i kapitlet mere tilgængeligt for et bredere publikum, har Jens Ejsing valgt at bruge "den skriftsprogsudgave af sallingsmålet" som han anvendte i *Sö'en hāj· vi æ ...*, og som han kort og klart forklarer principperne for. I de efterfølgende lister opstilles de sallingske ord eller udtryk (bortset fra bandeordene) ved siden af en rigsmålsoversættelse og/eller -omskrivning.

Det er langt fra i alle tilfælde, der er tale om specielt sallingske ord og udtryk. Der er fx de temmelig gængse udtryk som at *ha fræmmə* 'have gæster', der er kendt i hele Jylland (jf. www.jyskordbog.dk *fremmed 2.1*), det samme må gælde udtryk som at *sej øw'ə* 'sidde over

¹⁰ Esper Kjærsgaards kone hed *inma'rik* 'Inger Marie', hvilket var så usædvanligt et navn, at man ikke benyttede sig af forbindelsen med *te* (s. 83).

i kortspil’, *malk a’tə* ‘malke efter’ (dvs. med hånden efter maskinmalkningen), *bej’s* midtvestjysk udtaleform af ‘bisse’ (dvs. om kreaturer, der løber vildt omkring af angst for at blive bidt af bremsere mv.), *hæla læw’n in ræwn* ‘hellere levne end revne’, *’glow’₁so’p mæ ki’g₁båle* ‘glosuppe med kigboller’ (dvs. mad til de nysgerrige). Eller bandeord som *aw’ får sa’tən* ‘av, for satan’, *gu frik wos* ‘Gud fri os’ og *dæ’lmə* ‘dæleme’, der “svarede ret nøje til de bandeord, som mange RM-talende [dvs. rigsmålstalende] benytter sig af” (s. 134).

I Salling, som i andre egne, drillede man i gamle dage ofte naboerne. Modsetningen ‘os, sallingboer’ og ‘de andre’ kommer fx til udtryk i *æra æn menæsk? næj, de ær æn måsengbo* ‘er det et menneske? Nej, det er en morsingbo’ (i replikskifte om en sallingbo, der så noget liggende på isen mellem Salling og Mors). Den vaskeægte sallingbo Jens tilføjer dog: “men en morsingbo kunne måske nok tænkes at forfalske den [dvs. talemåden] ved at bytte om på personerne” (s. 133). Eller *dæ go tåw’ ’måseng₁bow’ə å æn knep hal’m te æn sallengbo* ‘der går to morsingboer og et knippe halm på en sallingbo’. Eller *skyw’ skjij’ə, fræ a’tən hunnə å fjij’ə* ‘Skive-skider fra 1804’ får forklaringen “Udtrykket blev brugt af os landbodrenge over for Skive-drengene, når vi var mange nok” (s. 125).

Bogens formål

Et af Jens Ejsings formål med bogen er “at give Salling og sallingssproget en mere fremtrædende plads på »landkortet« end hidtil” (s. 8). Hvis man forstår “landkortet” som noget der berører dansk dialektologi, så styrker bogen sallingmålets position yderligere, selv om dialekten i forvejen er relativt godt beskrevet. Til brug for redaktionen af Jysk Ordbog har vi udskrevet 3280 kartotekssedler fra *Sallingmålet*. Dialektmonografien kan desuden anvendes til en sammenligning af ældre og yngre sallingmål.

Hvis “landkortet” omfatter en bredere læserkreds, ville man umiddelbart synes, at bogen måske er lige tør nok til, at den kan vække samme store interesse som den mere tilgængelige *Sö’en hāj· vi æ ...*. Men i disse tider med fokus på internationalisering og globalisering er interessen for Danmarks forskellige egnssprog stærkt stigende, i og med at dialekterne – sådan som vi som sproglige ser på dem – er ved at forsvinde. På mange folkeskoler har elever fået lov til at bruge deres dialekt ved mundtlige opgaver, og hist og her undervises der i dialekt. I den forbindelse kan en sprog- eller rettere sagt dialektinteresseret læ-

rer bruge *Sallingmålet* som udgangspunkt for grammatiktimerne på sallingmål, eller give elever et større indblik i sallingmål og nudansk grammatik (hvordan stemmer hjemmets sprog overens med grammatikreglerne?), eller få et større indblik i elevers grammatiske fejl (på hvilke punkter adskiller sallingmål sig fra rigsmål?) mv. Der er nok at tage fat i!

Læsere, der var glade for den lune tone i *Sö'en høj· vi æ ...*, kan med fordel kaste sig over sidste kapitel med de mange særlige ord og udtryk. Som nævnt ovenfor er der i afsnittet "Personidentifikation" (§22 Navneord s. 82 ff.) kulturhistorisk stof at hente. Brug af fornavn og efterfølgende identifikator giver et godt indtryk af samfundsforhold i svundne tider, Jens Ejsings barndom.

Sallingmålet savner dog for alle brugergrupper et register; et sådant ville gøre den nem at slå op i og dermed mere brugervenlig.

Jens Ejsings *Sallingmålet* er en af de temmelig mange bøger om (og på) dialekt, der er udkommet i de senere år. I hele Jylland oprettes der flere og flere foreninger, hvis formål det er at beskæftige sig med egnens dialekt – og bevare den. Fx genudgav Alsingergildet (der allerede blev stiftet i 1946) den populære *Alsisk Ordsamling* (2. udgave 2002); gildet har udgivet mange andre værker og har for nylig udviklet et særligt alsisk skriftsprog (jf. *Ord & Sag* 2004 s. 28 ff.). Den ivrige

forfatter Arne Espegaard, bl.a. kendt for sin *Vendsysselsk Ordbog* (1972 ff.), udgiver stadig dialektlitteratur. Og en lignende dialektbeskrivelse som *Sallingmålet* er fx I.C. Højensgårds *Saltum-dialektens bøjningssystemer* (1987).

Her på Centret vil vi i hvert fald sige mange tak for den store indsats, Jens Ejsing! Som det vist hedder på sallingmål med sædvanlig stærk jysk underdrivelse kan vi sige, at *Sallingmålet* er *te må·* 'til måde', dvs. den er blevet vel modtaget.

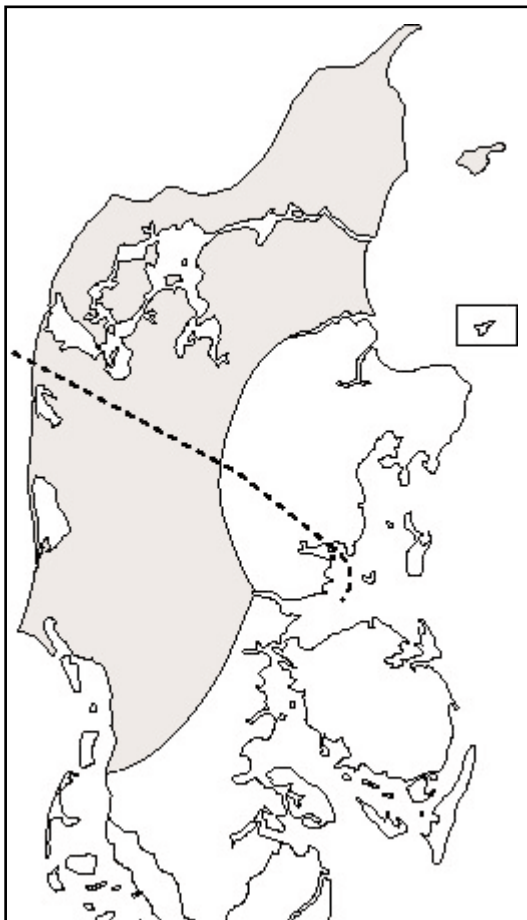
Viggo Sørensen:

Det allermindste ord i jysk

Adskillige gange i løbet af de sidste årtier, senest fra en dansk-amerikaner, er vi blevet præsenteret for en (lidet anvendelig) sætning, brugt til at illustrere, hvilket økonomisk og effektivt sprog jysk er. Gengivet i rigssprogets ortografi består sætningen af lutter ord på ét bogstav: *a æ u o æ ø i æ å* (= jeg er ude på øen i åen). Vestjysk åbenbart, når det hedder *æ ø* og ikke *øen*, *æ å* og ikke *åen*.

Hvis man udtaler sætningen, så er flere af ordene nu ikke så diminutive, som stavemåden ovenfor kunne give indtryk af. Både *ø* og *å* udtales jo med lange vokaler, endog ledsaget af stød; også *u* (= ude) udtales med langt *u*, om end uden stød. Resten af ordene består rigtig nok kun af en enkelt kort vokal, men det er dog for de flestes vedkommende en klart artikuleret vokal: *a* (= jeg)¹, *o* (= på), *i* (= i). Kun verbet *æ* og de to forekomster af det bestemte kendeord *æ* er svagt artikulerede lyd, af samme uldne, udefinerlige klang som det svage slut-e i rigssprogets tostavellesord: *komme*, *frakke*. Men man kan i begge disse ord tvinge den "ægte" vokal *æ* frem, hvis man fremhæver de pågældende ord og dermed gør dem trykstærke: *jeg er da også et fjols!*; *nej, jeg sagde æ skovl, ikke en skovl; jeg har kun den ene!*".

Men faktisk findes der på jysk et ord, bestående af kun én vokal, og som slet ikke *kan* udtales trykstærkt. I Jysk Ordbog har vi anbragt det med opslagsformen **e** – selvom dets uldne udtale åbenbart kan variere en del; i lydskrevne optegnelser skrives der normalt *ə* (samme udtale som for det ovennævnte slut-e i rigssproget), men enkelte optegnere skriver *ɔ* (dvs. åbent *å*), og i et par af de ikke lydskrevne kilder gengives ordet med et (formentlig uldent udtalt) *å*. Undertiden smelter det helt sammen med en foranstående stemt konsonant og bliver bare til en forlængelse af denne, i andre sammenhænge bliver det simpelthen væk. Nogle jyske dialekter synes helt at have opgivet ordet, om ikke før så i starten af 1900-tallet.

Anvendelse af ordet *e* i: (1) omtrentlige talangivelser (almindeligt i det grå felt), (2) sammensatte farvebetegnelser (spredt nord for den stiplede linje)

Ordet *e* bruges heller ikke i ret mange sammenhænge, kun følgende: (1) Som forbinder mellem to tal i en omtrentlig talangivelse af typen *fem-seks* (med hovedtryk på sidste ord). (2) Som forbinder mellem to farveadjektiver, når man vil beskrive en overgangsfarve: *grøn-blå* etc. (her med hovedtryk på første ord). Det er i nord- og vestjyske dialekter, ordet bruges – og så afgjort mest massivt i funktion (1), jf. kort.

Et godt eksempel på den første brug af *e* har vi allerede citeret i ord-bogens netudgave: *da di håd tjænt sam'mel en fæmmesæjs O'r, gyw't di dæm lissom ande Folk* (= da de havde tjent sammen, dvs. hos samme husbond, en 5-6 år, giftede de sig ligesom andre folk)². Som eksempel på den anden brug af *e* kan jeg citere en vendelbo: *som Himlen da wa pæen i Javten – så grønnebloe, ja hielt violet* (= som himlen da var pæn i aften, så grønblå, ja helt violet)³.

I begge citater skrives forbindersordet som *e*; men sammenskrivningen med de omkringstående ord viser også, at de pågældende forfattere slet ikke har opfattet *e*'et som et selvstændigt ord, snarest en lidt underlig andenstavelse til det foranstående ord.

Et rigtigt ord er det imidlertid! Og som læseren nok vil gætte ud fra ordets funktioner, er der tale om en gammel konjunktion (et bindeord). Bare ikke et *og* – hvad man ellers kunne fristes til tro, når ordet som nævnt gengives med *å* i visse kilder. Nej, det drejer sig om et gammelt "eller" – ja ikke lige det ord *eller*, vi allesammen går rundt og bruger, men et dermed ensbetydende ord *æth*, kendt fra oldislandsk og

¹ I Thy og størstedelen af Sønderjylland ville det for øvrigt hedde *æ*, jf. artiklen 3.a i www.jyskordbog.dk

² Hans Jensen: *Himmerlandske Dialektfortællinger* (1940) s. 30.

³ Jens Thise: *Livet i Sognefogedgaarden* (1922-23) bd. I s. 215.

⁴ Jf. www.jyskordbog.dk, linket Dialektkort, kort 1.4.

gammeldansk. Engang kunne ordet *æth* bruges i alle de funktioner, hvor vi nu bruger *eller*, men i løbet af middelalderen sejrede sidstnævnte ord, og *æth* overlevede kun – under dække – i nogle jyske dialekter, og kun i de få funktioner, jeg nævnte ovenfor.

Selv her er det mange steder kun i bestemte lydlige omgivelser, *e* har holdt sig. Ender første tal/farve på vokal, er forbinderordet i reglen bortfaldet; selv hvis man siger *fæmmesæjs* (= 5-6), hedder det normalt *ti-töl* (= 10-12); og der forekommer intet *e* i farveangivelser som *rø-blo* (= rød-blå, violet).

På den baggrund kan det måske virke overraskende, at det lille ord selv har kunnet forårsage lydlige ændringer i sine omgivelser – nemlig i førsteleddet af de sammensatte farvebetegnelser. Således er der i forbindelsen *sort-e-brun* (= sortbrun, alm. brugt om heste) udviklet vestjysk stød i *sort-* i de vestlige dele af Jylland, hvor dette stød forekommer⁴: *swåt'tebrun*.

Selv det mindste ord kan således afsætte langtidsholdbare aftryk i sproget.

Marinus Poulsen:

Te Mar'ken i Holsbrow' (6)

Som I husker, fik Susanne sin ko tilbage, men nu sætter Niels hælene i.

– De wa e't manne Daw· at'ter dæhæ'r handlen Kow', te Susanne kam hen te Raasgord aa vild· da saa gja·r ha Niels te'r aa so ni Row faa sæ.
 – Nej, sejjer saa Niels, de ska a e't ha nøj aa'. Æ Ko'handel fæk a gjor tebaa·g, men æ Row ka a e't sammel op ijen. Susanne saa·j engen Teng'. Hun gik hjem'.

– Men Niels æ e't saa slem'. Æ Daa' at'ter gik han hen' aa so· hinde Row. Sind· Dre's æ kommen, go'err godt dæhæn·. Di æ døgtig bægge tow'. Dæ wa jen', dæ saa·j den aa·n Daa', te Dre's han børler aa slierr, te han æ li·g ve'r aa splet sæ sjæl' ar. De passer no e't. Den føst Ti' han wa dær, wa han ves ho'rd nok ve sæ sjæl', at'ter hwa di saa·j. Han sku ha ryjjer op aa gjor i Stand' aa gjor ve all Ste·er, aa de træn er osse nok te. Nøj a de føst han lawwer, da han kam' der, wa, te han ga sæ te'r aa kør Saa'nd aa Gru's i æ Smar·hwoller dæhjæm· om æ Hu's. De gjoers osse behow. De wa næsten e't te'r aa kom dæte for Læv' ver aa Blæv' ver, faatæ·ler di.

– Det var ikke mange dage efter den her handlen ko, at Susanne kom hen til Raasgård og ville da så gerne have Niels til at så noget rug for sig. – Nej, siger så Niels, det skal jeg ikke have noget af. Kohandlen fik jeg gjort tilbage, men rugen kan jeg ikke samle op igen. Susanne sagde ingenting. Hun gik hjem.

– Men Niels er ikke så slem. Dagen efter gik han hen og såede hendes rug. Siden Dres er kommet, går det godt derhenne. De er dygtige begge to. Der var en, der sagde den anden dag, at Dres han knobler og slider, så han er lige ved at splitte sig selv ad. Det passer nu ikke. Den første tid han var der, var han vist hård nok ved sig selv, efter hvad de sagde. Han skulle have ryddet op og gjort i stand og gjort ved alle steder, og det trængte det også nok til. Noget af det første han lavede, da han kom der, var, at han gav sig til at køre sand og grus i mudderhullerne derhjemme omkring huset. Det var også nødvendig. Det var næsten ikke til at komme dertil for pløre og søle, fortæller man. Nu ser det

Sædemanden
Xylografi 1887. Fra Gunnar Knudsen: *Dansk
Bondeliv i forrige århundrede* (1975) s. 68.

plowwer. De wa e't godt Vejle, aa ind' imæl· kam der di mjest faa-
skræ'klig Æ·l mæ bode Ræjn aa Snø'. A pot mæ ind onder æ Hæ·st, de
Stø'r sørn en Æ'l wa øw'wer.

No sier godt u'r hen· ve dem,
aa no ka·n kom dæte aa fræ'
urn aa æl't i æ Skidt, sørn
som di mien, en skuld· jen'
Gaang'.

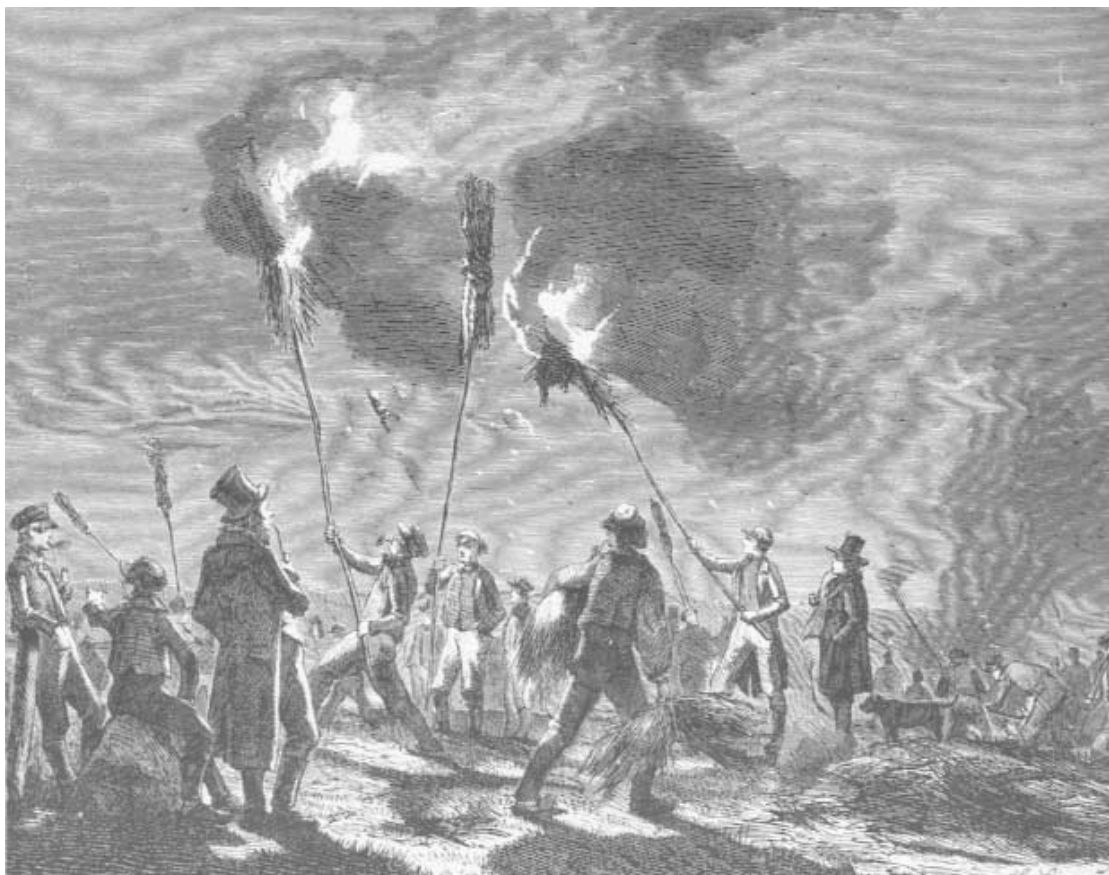
– Jaaw', Dre's for hans bette
Gord' pa'st godt, aa mier
trawlt haa'r han da't, ind han
ka go øw'wer te æ Naboer aa
tø· dem·, naar de faalder ham
ind'. Jen' Daa' i æ Drøwt so'
a, te han gik øw'wer te Jens
Just, dæ gik aa plowwer, for
aa sna'k. Han stu nok aa tøj·
ham, ja, a trower i halanden
Staa'nd. Han godter sæ, naar
han ka fo Hæld' te'r aa tø·
nower, naar di haar mjest
trawlt. Naar han saa ka fo
hans ejen Ar·ber gjor ili-
waller, saa ka æ jo nok go'
for ham. A mot faaræsten se
nøj op te ham jen' Daa' i æ
Foro'r. A gik i æ Mark aa

---

godt ud henne hos dem, og nu kan man komme dertil og fra uden at ælte i skidtet, sådan som de mente, man skulle en gang.

– Jo, Dres får sin lille gård passet godt, og mere travlt har han da ikke, end han kan gå over til naboerne og sinke dem, når det falder ham ind. En dag under forårsarbejdet så jeg, at han gik over til Jens Just, der gik og pløjede, for at snakke. Han stod nok og opholdt ham, ja, jeg tror i halvanden time. Han godter sig, når han kan få held til at sinke nogen, når de har mest travlt. Når han så kan få sit eget arbejde gjort alligevel, så kan det jo nok gå for ham. Jeg måtte forresten se noget op til ham en dag i foråret. Jeg gik i marken og pløjede. Det var ikke godt vejr, og ind imellem kom der de mest forskrækkelige byger med både regn og sne. Jeg puttede mig ind under hestene, den tid sådan en byge var (oppe) over.

– Dre's Susanne wa osse i æ Mark. De wa ni gremme Ar-ber, han wa ve. Han haa-j en Stø'k, dæ sku so's Hawwer i. Den haaj han faat harr godt igjem'mel aa haaj faat en stør'tendes Masse Sjenner vræt op, sør'n di lo' i stuer Bonker rønden om æ Stø'k. Æ Sjenner gik han no aa sammelt sam'mel i dæhæ'r gue Vejle. Han fæk snaa'r en hiel Stak u'er aa'r. Den jen· Bør-n tu han møj' sta-r ind den aa-n. Han brujt hwærken Fork heller Gre'v, aa I ska et trow', te han krøk'ker i Løj' hwær'ken for Ræj'n heller Snø'. Sør'n Graand Æ'l rejnt han e't for nøj. A saaj te ham, da a traf ham hen· ve æ Skjæl· – Ska du te'r aa so' mæ de samm, at'ter som du haa trawlt aa bjæsler ve i dæhæ'r gue

Halmblus. Xylografi 1862.

Fra Gunnar Knudsen: *Dansk Bondeliv i forrige århundrede* (1975) s. 137. 68.

– Dres Susanne var også i marken. Det var noget grimme arbejde, han var ved. Han havde et stykke, der skulle sås havre i. Det havde han fået harvet godt igennem og havde fået en styrtende masse senegræs rodet op, sådan det lå i store bunker rundt om stykket. Senerne gik han nu og samlede sammen i det her gode vejr. Han fik snart en hel stak ud af det. Den ene favnfuld tog han meget større end den anden. Han brugte hverken fork eller greb, og I skal ikke tro, at han krøb i ly hverken for regn eller sne. Sådan en smule byge regnede han ikke for noget. Jeg sagde til ham, da jeg traf ham henne ved skellet: – Skal du til at så med det samme, eftersom du har travlt og slider i det i det her gode vejr?

Vejle? – Ja, de ska-n wol snaa'r te. – Ind saa æ Sjenner, hwa-el du saa mæ dem? – Jaa-w de-l wol blyw Pen-ste en Gaang', aa a mo saa si'e aa fo sammelt te-n Væ'kild, swaa-r han.

– Han fæk no engen Væ'kild, hwa en jo nok ku ten'k, saa so-r æ Sjenner wa ta-r, saa brænd han em aa'. Dæ ku no ha bløwwen en kna-gene gu'e Væ'kild. Men faaresten bløw vi e't snødt, hwa Væ'kild ang'o'r. Alle ong· Folk bo-de Kaa-l aa Pigger i æ Nabolaw' wa hen· i Ø-sgord Anden Pens Aw'ten, dæ-r ka I trow', dæ bløw en Væ'kild brænd aa'. Baa'g at'ter spøjt' vi o æ Awerr aa haa-j ær møj' faanywle. De bløw selde inden vi skiltes ar.

– Men de wa Dre's Susanne vi kam' fræ. Ja, han kommer tit hen' te wos, men de æ da't for aa tø· wos, han kom'mer. Nej, han kom'mer skam i hans low-le Æ-ernd. Han æ hi'el tovla at'ter swaat Tobak. Æ føst saat han sæ gja-r ve æ Owerbordæ-end nær ve æ Tobakskass, jow, den haar æ Mand' gja-r te'r aa sta'a i æ Bæn'kkro'g. Dre's so' e't ret læng·, saa sej'er han: – De ka væ-r a mo ta Swaat te-n Skro'. De mot han da gja-r, aa saa ska a low· han ku law· sæ en sø'r jen'. Dæhæ'r Pi-efurkrasning, som alti ær i den jenn Rom' i æ Kass, de blænd han godt op mæ æ Kadu'sskro', som han al'ti haa'r i æ Lom·, saa bløw' dæ en Skro' saa stu'er som en bet'te knø't Næw·.

– Ja, det skal man vel snart til. – Hvad så med senerne, hvad vil du så med dem? – Jo det vil vel blive pinsetid en gang, og jeg må så se at få samlet til et pinseblus, svarede han.

– Han fik nu ingen pinseblus, hvad man jo nok kunne tænke; så snart senerne var tørre, så brændte han dem af. Der kunne nu være blevet et knagende godt pinseblus. Men forresten blev vi ikke snydt, hvad pinseblus angår. Alle unge folk, både karle og piger i nabolaget, var henne i Østergård anden pinseaften; dér kan I tro, der blev et pinseblus brændt af. Bagefter legede vi (sang- og fangelege) på agrene og havde det meget fornøjeligt. Det blev sent, inden vi skiltes.

– Men det var Dres Susanne, vi kom fra. Ja, han kommer tit hen til os, men det er da ikke for at sinke os, han kommer. Nej, han kommer skam i lovligt ærinde. Han er helt tosset efter sort tobak. Til at begynde med satte han sig gerne ved den øverste bordende nær ved tobakskassen, jo, den har husbond gerne til at stå i bænkekrogen. Dres sad ikke ret længe, så siger han: – Det kan være jeg må tage sort til en skrå. Det måtte han da gerne, og så skal jeg love for, han kunne lave sig en lækker én. Den her pibeudkradsning, som altid er i det ene rum i kassen, det blandede han godt op med kardusskråen, som han altid har i lommen, så blev der en skrå så stor som en lille knytnæve.

– Jen' Daa' han wa dær, spuer han, om han mot faa æ mæ sæ hjem', de dæ wa i æ Kass, saa haaj han e't behaaw aa kom· saa tit. Jaa·w, det mot han godt, men de wa e't wa'rd, han tuk er hwæ'r Graa'end. Poul Brok kommer her osse immeran aa ska ha jen' Mondfuld', saa·j Niels. Men dæ kam' skam en Ti' no, te Poul Brok slet e't vi·st sæ, aa al· de Skidt, dæ wa i æ Tobakskass, de fæk Dre's saa mæ sæ. Naar æ Brok e't kam i nowwer Daw·, saa wa de aa·n gyldig Grund', han haaj waat sy'k i øw'er en Mo·ner, de wa dæ engen, dæ kjænd nøj te, inden han en Daa kam' aa faato·l er. Aa no mot dæ da vær en gu·e Gjæw' te ham, tro·j han, aa saa traf er sæ sør'n, te dæ engenteng' wa aa kom· at'ter. – Du kommer te'r aa go' ijen en aa·n Daa', saa·j Kaa·ren te ham, Dre's Susanne haa li·g waat hær, aa han tuk er nok te Ho·ef. Æ bet'te Brok lonter saa aa' ijen, aa nøj urrese wa han nok bløwwen. No kappes di om hwe'r aa fo de mjest mu·le, aa a vild no tøk, te dæ ku blyw· ret wal te dem bægge tow'. Æ Mand rø·ger hejsen ret ord'lig, aa a taa'r osse en bette Su' imel·, aa de gor hwe'r Graa'end i Dre'ses Brok'kass, som Bet'te Niels kaalder en, æ Tobakskass jo.

– Jaaw, no læ·n da't sør'nøj Sok'kergodt go te Speld·, at'ter som de æ bløwwen gjæw' mel Folk. Dæ æ osse ander dæ sperr ve i æ Kass. Naar dæhæ·r Bestyrelser for Ditten aa Datten holder Mø·r te wos, hwa dæ da ski'er en Gaang' imæl·, saa kom'mer di mæ djæ Pivver i æ Mond' heller i æ Lom·. Naar di saa haa faat Kaffe aa Hwær·brød, saa ka I

– En dag han var der, spurgte han, om han måtte få det med sig hjem, det der var i kassen, så behøvede han ikke komme så tit. Jo, det måtte han godt, men det var ikke værd, han tog det hver en smule. Poul Brok kommer her også tit og skal have en mundfuld, sagde Niels. Men der kom skam en tid nu, hvor Poul Brok slet ikke viste sig, og alt det skidt, der var i tobakskassen, det fik Dres så med sig. Når Brokken ikke kom i nogle dage, så var det af en gyldig grund: han havde været syg i over en måned, det var der ingen, der kendte noget til, før han en dag kom og fortalte det. Og nu måtte der da være en god portion til ham, troede han, og så traf det sig sådan, at der ingenting var at komme efter. – Du kommer til at gå (herover) igen en anden dag, sagde Karen til ham, Dres Susanne har lige været her, og han tog det nok altsammen. Den lille Brok luntede så af igen, og noget ærgerlig var han nok blevet. Nu kappes de om hver at få det mest mulige, og jeg ville nu mene, at der kunne blive ret godt til dem begge to. Husbond ryger ellers ret så meget, og jeg tager også et lille sug ind imellem, og det går hver smule i Dres's brokkasse, som Bitte-Niels kalder den, tobakskassen jo.

– Jo, nu lader man da ikke sådan nogle lækkerier gå til spilde, eftersom det er blevet populært blandt folk. Der er også andre, der spæder til i kassen. Når de her bestyrelser for ditten og datten holder møder hos os, hvad der da sker engang imellem, så kommer de med deres piber i munden eller i lommen. Når de så har fået kaffe og hvedebrød, så

En pibe tobak. Xylografi 1897.

Fra Gunnar Knudsen: *Dansk Bondeliv i forrige århundrede* (1975) s. 142.

trow', di ka pol·s o djæ Pivver. Pe Skaw· haar da en faa·le swaa'r jen', naar han fo den' i æ Mond', saa vel a low·jer, dæ æ Træk i'en. Den kvaalmer som en bet'te Skaasten, dæ brender u'r. Al· de di næst at'ter ry·r u'r a djæ Pivver, de kommer saa i æ Brok'kass aa kommer Dre's Susanne aa Poul Brok te Gue.

– Ja, no ve'r a jo da't hu ni Gue, di haa'r aa'er. Dre's han sej'jer, te æ bet'te Brok slet e't ka to·l er, aa vi gjor Sønd· i' aa gi ham swaa' møj' aa'r. – De wa da de, han bløw sy'k aa den aa·n Sidstning, saa·j han Dre's. – De wa da mærkelig, sejer saa Stuer Niels, blywer han sy'k aa'r aa skro', aa du sej'jer da, te du blywer sy'k, naar du engen Skro' haa'r. – Jaaw, de passer gue nok, faa "de dæ ka kuri'er en Smed, de ka slaa en Skræjer ihjel". I mo si'e, om I e't ka væn æ Brok fræ'. I ska prøw·te næst Gaang', han kom'mer, saa aa gi ham en Støk' Sok'ker i Stej' for. De trow'r a, dæ æ bejjer te ham.

---

kan I tro, de kan pulse på deres piber. Per Skage har da en gevaldig én, når han får den i munden, så vil jeg love jer, der er træk i den. Den giver røg fra sig som en lille skorsten, der brænder ud. Alt det de så rydder ud af deres piber, det kommer så i brokkassen og kommer Dres Susanne og Poul Brok til gode.

– Ja, nu ved jeg jo da ikke, hvor godt de har af det. Dres, han siger, at den lille Brok slet ikke kan tåle det, og vi forsynder os ved at give ham alt for meget af det. – Det var da det, han blev syg af sidste gang, sagde han, Dres. – Det var da mærkeligt, siger så Store-Niels, bliver han syg af at skrå, og du siger da, at du bliver syg, når du ingen skrå har. – Jo, det passer godt nok, for "det, der kan kurere en smed, det kan slå en skrædder ihjel". I må se, om I ikke kan vænne Brokken fra. I kan prøve, næste gang han kommer, så at give ham et stykke sukker i stedet for. Det tror jeg er bedre for ham.

– A haa-j mi Spel' a dæhæ-r tow' Kanutter jen' Daa', de traf sæ, di kam' a jen' Gaang'. "Dem Sjæl'" wa e't hjæm. Dæ wa bare en ussel bet'te Slant i æ Kass. – De Graa'nd mo I heller træk Stak om-, saaj a te dem. De wa dæ engen, dæ swaa-r nøj te. Saa stak a-n Par Swawlstøk'ker hen' te dem, aa endle trak saa Dre's jen' ur-n Hue aa stræv't saa aa go hjæm'. A lawwer en Kræmmerhu's aa kam dæhæ'r Graand Skidt i, de fly-r a saa Poul Brok, aa glaa' bløw han.

– Naar Dre's Susanne kommer hen te wos aa ta Plads ve æ Bu'erd sør'n en Aw'tenstaa-nd, naar han haa gu'e Ti', jaaw de ski'er en Gaang' imel-, saa æ han o'plaa' te'r aa sna'k. Mi Hosbond aa ham ka saa sej aa ærre hinaa-n nøj. Ja Niels æ-n ta'r Kaa'l, men de æ iliwal'ler som'ti Dre's, dæ fo' den sidst U'erd. Di vel gja-r bæg'ge tow' gjør en bet'te Hand'el aa sna'k nøj om djæ handlen imel-. Sørn wa æ da jen' Aw'ten i Venter, di wa kommen te Sæ-r ve æ Nejerbordæ-end. Niels so' aa faato-l om en Hand'el mæ en Par Høw-der, han haaj faat gjo'r, aa en ku nok hø-r o ham, te han tø't sjæl', te de wa en gu'e Hand'el, indda de wa Kristian Krammer, han haaj waat u-r for.

– No, sej'jer han Dre's, ja a haa osse gjor' en Hand'el i Daa'. – Saa-aa, hwem' haa du saa handelt mæj, wa de osse Krammer? – Nej de war e no e't, de wa mæ Mæk'kel. – War e Mekkel Jensen? – Nej hel'ler e't de. De wa Mekkel Ræw. – Hwa, hwa sej'jer du, æ Ræw? – Ja vi handelt sør'n, te han fæk en Hø-n a mæ, aa a fæk en Skind' a ham. De wa

---

– Jeg havde min morskab af de her to kanutter en dag, det traf sig, de kom på én gang. Husbond og madmoder var ikke hjemme. Der var bare en ussel lille rest i kassen. – Den smule må I hellere trække lod om, sagde jeg til dem. Det var der ingen, der svarede noget på. Så stak jeg et par svovlstikker hen til dem, og endelig trak så Dres én uden hovede og skyndte sig så at gå hjem. Jeg lavede et kræmmerhus og kom den her smule skidt i, det stak jeg så Poul Brok, og glad blev han.

– Når Dres Susanne kommer hen til os og tager plads ved bordet sådan en aftenstund, når han har god tid, jo det sker en gang imellem, så er han oplagt til at snakke. Min husbond og ham kan så sidde og drille hinanden noget. Ja Niels er en tør karl, men det er alligevel sommetider Dres, der får det sidste ord. De vil gerne begge to gøre en lille handel og snakke noget om deres handlen ind imellem. Sådan var det da en aften i vinter, de var kommet til sæde ved den nederste bordende. Niels sad og fortalte om en handel med et par kreaturer, han havde fået gjort, og man kunne nok høre på ham, at han selv syntes, at det var en god handel, selv om det var Kristian Krahmer, han havde været ude for.

– Nå, siger han Dres, ja jeg har også gjort en handel i dag. – Så-å, hvem har du så handlet med, var det også Krahmer? – Nej det var det nu ikke, det var med Mikkel. – Var det Mikkel Jensen? – Nej heller ikke det. Det var Mikkel Ræv. – Hvad, hvad siger du, ræven? – Ja, vi handlede sådan, at han fik en høne af mig, og jeg fik et skind af ham. Det

i Næt, ja, de wa nok hen mo'r æ Daw·ning, men de wa da godt mørk. A vownt ve'r, te æ Hund' tu o', te de wa faa·le. Susanne vownt osse, a trow'r hun bløw nøj ræj'. – Hu·w·ha sej'jer hun, dæ æ da wol e't Tyw·, hør li·g hur'n Trofast gjæfler. – Nej, dæ·r ær engen Tyw·, sej'jer a saa, de æ ba·re den tovla Hund', dæ gir aa æ Hals, den ve'r saamen e't sjæl', hwa en sø·ger at'ter. A wa nøj kyw' aa'r aa kom op aa se at'ter de tidaws. A laaj mæ te'r aa sow· ijen.

– Men i Daa'tille stu Susanne op fa·r mæ, hun haa ves a·ent nøj. Hun kam saa ind aa faato·l mæ, te dæ haaj waat Fremmed ind· ve æ Høns i Næt, dæ mangelt en Hø·n, aa en anden lo' aa wa bedt ihjæl'. De wa saa æ Ræw, vi haaj hat Besøg' aa'. Æ Lem' te æ Hø·nhus wa e't ret i Or'den, den wa han saa brødt ind' aa', aa wa stokken aa mæ·n Hø·n. Æ Hund' ku engen Teng' gyer, den wa bløwen lot ind· i æ Hog·hus. No war e saa heldig, men uheldig faa Mek'kel – te dæ wa faalden en bet'te Graand Snø' i Næt, li·g saa møj' te·n ku slaw· ham. A skyndt mæ aa fo mi Maa·rbestælleng gjo'r aa fæk saa fat o æ Bøss. Saa sku mæ aa Trofast prøw·, hwa Hæld' vi ku

Xylografi 1887.
Fra Gunnar Knudsen: *Dansk Bondeliv i forrige århundrede* (1975) s. 93.

var i nat, ja, det var nok hen mod dagningen, men det var da godt mørkt. Jeg vågnede ved, at hunden tog på vej, så det var forskrækkeligt. Susanne vågnede også, jeg tror, hun blev noget ræd. – Hu-ha, siger hun, det er da vel ikke tyve, hør lige, hvordan Trofast gør. – Nej, der er ingen tyve, siger jeg så, det er bare den tossede hund, der giver hals, den ved såmænd ikke selv, hvad den gør for. Jeg var noget ked af at komme op og se efter det på den tid af døgnnet. Jeg lagde mig til at sove igen.

– Men i morges stod Susanne op før mig, hun havde vist anet noget. Hun kom så ind og fortalte mig, at der havde været fremmede inde hos hønsene i nat, der manglede en høne, og en anden lå og var bidt ihjel. Det var så ræven, vi havde haft besøg af. Lemmen til hønsehuset var ikke rigtig i orden; den var han så brudt ind af og var stukket af med en høne. Hunden kunne ingenting gøre, den var blevet lukket inde i huggehuset. Nu var det så heldigt, men uheldigt for Mikkkel, at der var faldet en lille smule sne i nat, lige så meget at man kunne spore ham. Jeg skyndte mig at få mit morgenarbejde gjort og fik så fat på bøssen. Så skulle jeg og Trofast prøve, hvad held vi kunne have. Jeg kunne nemt

ha. A ku nem' fülle æ Slaw· i æ Snø', men vi mot hiel ni'er i Daasbjerg Bak'ker, der lo' han i æ Sønder Si aa·n Ba'k.

– A ga ham en Pulver straks han læ't sæ, men de wa lissom han e't aj't den føst Skaaj, de so snaa'r u'r, som a slæt e't haaj ramt ham. A skyndt mæ aa brend den næst Skaaj aa', aa den' gjo·r si Verkning. Mek'kel bløw nøj usek'ker o æ Bi'en. No ku Trofast orden de sidst mæ ham. Men som a sej'jer: – A töt Mek'kel gjo·r den rengst Hand'el. – Ja, sej'jer han saa Julius, de wa jen' a Dre'ses Jagthistor'rier, som a haa faa-to'l mæ hans ejjen U'erd.

Julius wa færr mæ hans Beræ'tning om Dre's Susanne. Vi kam ter aa sna'k om· waa Pladser, dem vi haa'r, aa dem· vi fa·r haaj hat. Ja, Kræjsten ær saa hjem· ve hans Faa'r aa Mu'er, men han haa da osse waat u·r aa tjæn· en Par O'r aa haa·j no osse nøj aa faatæ·l om hans Husbond aa Marmuer aa Mertjennerr aa møj' mier. Men læ wos no hold wos te, hwa Julius haaj o æ Hja't. Dær· hu han ær, dær ski'er dæ alti nøj', aa te'r aa faatæ·l, dæ ær han no den villest.

Mi Hosbond ær en ta'r Kaa'l, faatæ·ler saa Julius. Dæ æ engen, dær saa nem' render Da·r op mæ ham. Men han wa iløw'ler kommen gal' astej' en Daa', han wa kommen te'r aa spel Kwot. Han tav't ves indda e't saa fo Pæng·. Ja, dæ wa nower, dæ saa·j, te de drejer sæ om hunder Kro·ner. Niels wa nøj gal' o de Snak, men han saa·j te mæ, te de e't wa

---

følge sporene i sneen, men vi måtte helt ned i Døsbjerg Bakker, dér lå han i den søndre side af en bakke.

– Jeg gav ham et pulver, straks han littede sig, men det var ligesom han ikke lagde mærke til det første skud, det så snarere ud, som jeg slet ikke havde ramt ham. Jeg skyndte mig at brænde det næste skud af, og det gjorde sin virkning. Mikkell blev noget usikker på benene. Nu kunne Trofast ordne det sidste med ham. Men som jeg siger: – Jeg syntes, Mikkell gjorde den ringeste handel. – Ja, siger han så, Julius, det var en af Dres's jagthistorier, som jeg har fortalt med hans egne ord.

Julius var færdig med sin beretning om Dres Susanne. Vi kom til at snakke om vores pladser, dem vi har, og dem vi før havde haft. Ja, Kristen er så hjemme hos sin far og mor, men han har da også været ude at tjene et par år og havde nu også noget at fortælle om sin husbond og madmor og medtjenere og meget mere. Men lad os nu holde os til, hvad Julius havde på hjerte. Der hvor han er, der sker der altid noget, og til at fortælle, der er han nu den bedste.

— Min husbond er en tør karl, fortæller så Julius. Der er ingen, der så nemt løber om hjørner med ham. Men han var alligevel kommet galt af sted en dag, han var kommet til at spille kort. Han tabte vist endda ikke så få penge. Ja, der var nogen, der sagde, at det drejede sig om hundrede kroner. Niels var noget vred over den snak, men han sagde til

næ'r saa møj', som di faato-l, men de wa da nok, saa-j han. A trow'r e't, han haa spil Kwaat sin-d. Han blywer saam'ti mæ-n U'er minder om hans Kwaa'tspel'.

– Jen' Daa' wa æ Dejnkuen hen· te wos. Fru Vistesen mo a wol hel'ler sej·, jaa-w faa sør'n kaalder hun da sæ sjæl', aa saa ska ander wol osse. Æ Dæjnkuen i æ Saaw'n haa alti bløwen benæw'nt "Madam", men no æ dæ nok nøj, dæ æ fi·ner. De æ da nower møj· flen'k Folk bode æ Dæj'n aa hans Ku·en, hun æ da sør'n en skjæwt jen'. De æ e't saa læng· sin-d, di kam te æ Sow'n aa kjæ·n engen, aa de æ gu'e nok a dem, te di gor nøj u'r te Folk for aa læ·r dem aa kin-d, aa dem flæst vel da osse gja·r, te di kom'mer. Fru Vistesen kommer saa tit hen te wos, dæ æ jo hel'ler e't ræt laant. No æ hun jo nøj pæn' o'er, hun æ jo fræ æ Bøj', aa Stine sej'jer te·n ka ry·g hind·, fa·r en ka si·e hind·. De ska væ bløwen fi·n aa smør nøj o sæ, dæ ska ry·g nøj saa godt, saa godt. De æ nøj, a trow'r, di kaalderr Urtekolonje.

– Jen' Daa' wa saa æ Dejnkuen kommen hen' te wos, de wa Kaaren hinde Gebu'sdaa'. Som di saa sejer aa snak'ker, saa kommer æ Post aa leg'er en Kort mæ sør'n nøj pæ·n Beller o'. A ka faasto', de æ ve'r aa blyw stu'er aa sæ'nd en Kort te nøj gue Venner, nær di følder O'r, aa si'e saa en Stuerhi'er, de ær aa fo sør'n en Kort o si Gebu'sdaa' mæ·n Telø·k aa nower kjøn· U'er aa hist op aa herni'er. Aa sør'n fæk Kaaren en Kort fræ·n gu'e Ven. Den sku di da hwæ'rjen' ha aa si·e. A wa no

---

mig, at det ikke var nær så meget, som de fortalte, men det var da nok, sagde han. Jeg tror ikke, han har spillet kort siden. Han bliver somme tider med et ord mindet om sit kortspil.

— En dag var degnekonen henne hos os. Fru Vistesen må jeg vil hellere sige, jo for sådan kalder hun da sig selv, og så skal andre vel også. Degnekonen i sognet er altid blevet kaldt "Madam", men nu er der nok noget, der er finere. Det er da nogle meget flinke folk både degnen og hans kone, hun er da sådan en ferm én. Det er ikke så længe siden, de kom til sognet og ikke kendte nogen, og det er godt nok (gjort) af dem, at de går noget ud til folk for at lære dem at kende, og de fleste vil da også gerne, at de kommer. Fru Vistesen kommer så tit hen til os, der er jo heller ikke ret langt. Nu er hun jo noget fin på den, hun er jo fra byen, og Stine siger, at man kan lugte hende, før man kan se hende. Det skal være blevet fint at smøre noget på sig, der skal lugte noget så godt, så godt. Det er noget, jeg tror, de kalder det urtekolonje.

— En dag var så degnekonen kommet hen til os, det var Karens fødselsdag. Som de så sidder og snakker, så kommer posten og lægger et kort med sådan nogle pæne billeder på. Jeg kan forstå, det er ved at blive fint at sende et kort til nogle gode venner, når de fylder år, og se så en storhed, det er at få sådan et kort på sin fødselsdag med et tillykke og nogle kønne ord og hist op og her ned. Og sådan fik Karen et kort fra en god ven. Det

‘e’t ind·, de æ Sti·ne de haar faato’l er. Æ Mand sku te’r i Bøj’, hwa dæ e’t æ nøj Nyt. Han gik aa gjor sæ nøj i Stand’, saa sej’jer æ Dejnkuen te ham, te han sku da osse kom· aa si’e dæhæ’r skjøn· Kort. De swaa·r han e’t o’. Sør’nnøj rej·ner han e’t. – Naa, sej’jer hun saa, “der er maaske en anden Slags Kort, der interesserer Dem mere?” Hun æ heller e’t ræj’ for aa træj· nowwer øw’wer æ Tæ’r.

– Hæ·r wa hun no kommen te den ræ’t, de·l sæj·, Niels swaa·r e’t te dæhæ’r Snak. Han wa hel’les færre te’r aa go’, han sku li·g ha hans Moffedisser o’, dem stu han no aa holdt op te æ Ni·es, de wa lissom, dæ wa nøj, han e’t tørt om·. – Hwa, sej’jer saa Kaaren, æ dæ nøj Ry’g ve di Moffedisser, at’ter som du sto’r aa snuer i’em? – Ja, sej’jer han saa, a ka da’t faasto’, hwa de ær, di ryg’er aa’, men enten ær æ da Urtekolonje, heller osse err Aj·el. Dæ wa engen, dæ saa·j nøj, men Fru Madammen bløw slem’ rør’ i æ Gjæller. Stine wa fram·, men æ Da’r stu o’p, hun wa snaa’r te’r aa fowaa·r sæ æ baa’g ve’n, sør’n te engen sku si’e heller hø·r, te hun grenner. Hun tørt iløw’ler, te de snaa’r wa Sønd· for æ Dejnkuen.

– A trow’r osse, de æ·n løjn Kaa’l de Hosbond. Fo’r du et osse en Ta·r engaang’ imel·? faa de vild a da trow’, te du haaj godt aa’, sej’jer saa Kræjsten. – Jaaw, dæ æ engen a wos, dæ blywwer sko·nt. De wa jen’ Daa’ – en Aw’ten war e da – i æ Foro’r, vi wa sammelt ind i æ Stow·. Vi haaj faat wo Pivver tæ’nd aa so’ saa aa snak’ker om dæhæ’r røgen

---

skulle de da hver og én have at se. Jeg var nu ikke inde, det er Stine, der har fortalt det. Husbond skulle i byen, hvad der ikke er noget nyt. Han gik og gjorde sig noget i stand, så siger degnekonen til ham, at han skulle da også komme og se det her skønne kort. Det svarede han ikke på. Sådan noget regner han ikke. – Nå, siger hun så, “der er måske en anden slags kort, der interesserer Dem mere”? Hun er heller ikke bange for at træde nogen over tæerne.

— Her var hun nu kommet til den rette, det vil sige, Niels svarede ikke på den her snak. Han var ellers færdig til at gå, han skulle lige have sine muffedisser på; dem stod han nu og holdt op til næsen, det var ligesom, der var noget, han ikke syntes om. – Hvad, siger så Karen, er der nogen lugt ved dine muffedisser, eftersom du står og snuser i dem? – Ja, siger han så, - jeg kan da ikke forstå, hvad det er, de lugter af, men enten er det da urtekolonje, eller også er det ajle. Der var ingen, der sagde noget, men fru madammen blev slemt rød i kinderne. Stine var ude i køkkenet, men døren stod åben, hun var hurtig til at gemme sig bag ved den, sådan at ingen skulle se eller høre, at hun grinede. Hun syntes alligevel, at det næsten var synd for degnekonen.

— Jeg tror også, det er en durkdreven karl, din husbond. Får du ikke også et hib en gang imellen? For det ville jeg da tro, at du havde godt af, siger så Kristen. – Jo, der er ingen af os, der bliver skånet. Det var en dag – en aften var det da – i foråret, vi var samlet inde i stuen. Vi havde fået vore piber tændt og sad så og snakkede om det her rygen tobak.

Tobak. De wa nu gu'e nok, wa vi jening om, men de koster iløwler ni Peng. Bet'te Niels snakker mæj. Han haa osse faat en bette Pief, aa naar han for den tæ'nd, saa æ han en faa·le Kaa'l, aa snak'ker lissom en gammel Tobaksrø·ger. – Ja, sej'jer han saa, de·r dy·r de Tobak. De ka no e't ha kost stuer Slom'per de Graand Tobak, han haa røjt. Men han sku jo no vi·s, te han osse wa hær aa ku snak mej, aa han sej'jer saa, te han haaj hø'r, te·n ku sjæ' aw·l si Tobak.

– Hwis a ka fo' ni Tobaksfrø' heller Planter, a ve'r e't, hwa de ska væ·r, mo a saa prøw· aa aw·l nøj i æ Kalgo'rd i den Stø'k ind imor æ ø·ster Kalgorddi·g? – Ja, sej'jer Stor Niels, de æ ni godt Ju'erd, men de behøwerr saamænd e't aa væ·r te Tobak. Du ka prøw aa plant Siga'err dæ·r. De trow'r a æ Ju'erd ejner sæ te. Saa ka vi taa'n Aw'wer hæ Væ·sten om· te Tobak. Be'te Niels æ hej'sen engen Taa·ri, men dæhæ'r mæ æ Siga'rawl, de kam nøj æbaa'g o ham. Han begynd· aa spør te'r, hur'n æ Ju'erd saa sku behandles, men tuk sæ li·g i'er – ka væ·r osse for'e vi ander e't ku hold· wos længer, men kam te'r aa gren·. Æ Mand' grenner e't. Han saa·j te Niels, te han mot ver aa gi æ Siga'err en gu'e Gø·. De sku helst væ Hø·nmog', sør'n æ Siga'err ku fo' den ræ't gue Smaa'g. Be'te Niels haa·jer e't godt læng· at'ter. Vi spuer immeran te'r, om han haaj faat hans Siga'err planter, hej'sen mi'en vi, de wa ve'æ Ti', hwis di ska blyw mo', hwa di jo gja·r skuld·. Grøn· Siga'err er 'et go· aa rø·g, mi'en vi e't.

(fortsættes)

Det var nu godt nok, var vi enige om, men det kostede alligevel nogle penge. Bitte-Niels snakkede med. Han har også fået en lille pibe, og når han får den tændt, så er han en pokkers karl, og snakker ligesom en gammel tobaksryger. – Ja, siger han så, det er dyrt det tobak. Det kan nu ikke have kostet mange skillinger, den smule tobak, han har røget. Men han skulle jo nu vise, at han også var her og kunne snakke med, og han siger så, at han havde hørt, at man kunne selv dyrke sin tobak.

— Hvis jeg kan få nogle tobaksfrø eller planter, jeg ved ikke, hvad det skal være, må jeg så prøve at dyrke noget i køkkenhaven i det stykke ind imod det østre dige? – Ja, siger Store-Niels, det er noget godt jord, men det behøver det såmænd ikke at være til tobak. Du kan prøve at plante cigarer der. Det tror jeg, jorden egner sig til. Så kan vi tage en mark her vesten omme til tobak. Bitte-Niels er ellers ikke noget tossehoved, men det her med cigardyrkningen, det kom noget bag på ham. Han begyndte at spørge til, hvordan jorden så skulle behandles, men tog sig lige i det – måske også fordi vi andre ikke kunne holde os længere, men kom til at grine. Husbond grinede ikke. Han sagde til Niels, at han måtte vide at give cigarerne en god gang gødning. Det skulle helst være hønsemøg, sådan cigarerne kunne få den rigtige gode smag. Bitte-Niels havde det ikke godt længe efter. Vi spurgte jævnlige til, om han havde fået sine cigarer plantet, ellers mente vi, det var ved tiden, hvis de skal blive modne, hvad de jo gerne skulle. Grønne cigarer er ikke gode at ryge, mente vi ikke.

Fra flytningen:

I juli 2005 flyttede Peter Skautrup Centret fra Trøjborg til Nobelparken. Alle 18 store skuffesektioner måtte flyttefolkene bære op på 6. etage (øverste billede). Og tæt i hælene på dem måtte vi selv sætte de 1656 skuffer på plads (nederste billede), foruden ca. 1400 kassetter med spørgelister og manuskripter. Biblioteket havde vi heldigvis studentermedhjælp til.

